Andijon davlat universiteti

Pedagogika fakulteti Pedagogika-psixologiya

ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Rasulova Mushtariyning

BITIRUV

MALAKAVIY ISHI

Mavzu: "Aqli zaiflikning klinik-psixologik tavsifi"

Ilmiy rahbar: G.Tojiboyeva

Andijon-2015

Mavzu: Aqli zaiflikning klinik-psixologik tavsifi

Mundarija:

KIRISH...3-6

Ibob : Aqli zaif bolalar psixologiyasi va uning mavzu baxsi...........................7

1.1.Aqli zaiflik muammosi...7-21

1.2. Aqli zaif bolalar ruhiyatining rivojlanish xususiyatlari..........................22-25

1.3.Aqli zaif bolalar shaxsining xususiyatlari...26-31

IIbob . Aqli zaif bolalarning faoliyati va ular bilan ishlash........................32

2.1. Aqli zaif bolalarning faoliyati xususiyatlari...32-37

2.2. Aqli zaif bolalarning o’z-o’zlariga baho berish xususiyatlari...............38-46

2.3. Xarakter aktsentuatsiyasini aniklash metodikasi.....................................47-67

Tavsiya..68-69

Xulosa...70-71

Foydalanilgan adabiyotlar..72-73

REJA:

KIRISH

Ibob : Aqli zaif bolalar psixologiyasi va uning mavzu baxsi.

1.1.Aqli zaiflik muammosi.

1.2. Aqli zaif bolalar ruhiyatining rivojlanish xususiyatlari.

1.3.Aqli zaif bolalar shaxsining xususiyatlari.

IIbob . Aqli zaif bolalarning faoliyati va ular bilan ishlash.

2.1. Aqli zaif bolalarning faoliyati xususiyatlari.

2.2. Aqli zaif bolalarning o'z-o'zlariga baho berish xususiyatlari

2.3.Korreksiyalash masalalari.

Tavsiya

Xulosa.

Foydalanilgan adabiyotlar.

KIRISH.

O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qonunida, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida «kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash» uzluksiz ta’limning tarkibiy qismi sifatida qayd etiladi.

Yosh avlodga tarbiya berishdek murakkab vazifani hal etishda maktabgacha ta’lim tizimi juda katta ahamiyat kasb etadi. Ayni shu joyda yoshlarimiz ijtimoiy jamiyat va ilmiy texiika taraqqiyoti talablariga javob bera oladigan mukammal ma’lumotlarni oladilar. Maktabgacha ta’lim tizimi yoshlarning dunyoqarashlariga poydevor hamda g’oyaviy e’tiqodlari uchun negiz yaratadi, ularning irodalarini shakllantiradi, xalqimiz baxt-sao-dati yo’lida sidqidildan mehnat qilishga tayyorlaydi.

Tarbiyalanuvchiga tarbiya berish, ularga ta’lim berish bilan mustahkam va yaxlit birlikda amalga oshiriladi. Ammo, tarbiyaning o’z vazifasi, mazmuni, shakl hamda uslublari bor.

Mavzuning dolzarbligi. Aqli zaif bolalar psixologiyasi, maxsus psixologiyaning bir tarmog’i bo’lib, aqliy jixatdan turli darajada me’yordan chetlashgan bola va o’quvchilarning ruhiy qonuniyatlarini o’rganadi. Maxsus psixologiya-nuqsonli bolalarning ruhiy qonuniyatlarini o’rganuvchi fan bo’lib, quyidagi qismlardan iborat:

1.Aqli zaif bolalar psixologiyasi (oligofrenopsixologiya).
2.Qulog’i kar va zaif eshituvchi bolalar psixologiyasi.
3.Ko’zi ko’r va zaif ko’ruvchi bolalar psixologiyasi.
4.Turli darajada nutqlari buzilgan bolalar psixologiyasi.
5.Murakkab nuqsonli bolalar psixologiyasi.
6.Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar psixologiyasi.
7.Tayanch harakat tizimi buzilgan bolalar psixologiyasi.

Nuqsonli bolalar ichida aqli zaif bolalar ruhiyati nisbatan mukammal o’rganilgan tarmog’dir. Aqli zaif bolalarni o’rganbitiruv malakaviy ishining mumkinligi va zarurligi, ularni o’qitish, tarbiyalash keraqligi, tibbiyot, xususan psixiatriyaning rivoji bilan uzviy bog’lik. U XIII asr oxirlari, XX asr boshlarida

aqli zaif bolalarni davolash, tarbiyalash, o'qitishga oid ma'lum ijobiy qarashlar yuzaga keldi va shaqllana boshladi. Shuni eslatib o'tish joizki, aqli zaiflar ta'lim-tarbiyasi masalalari dastlab, asosan aqliy nuqsoni og'ir darajadagi bolalar ustida boshlangan. Nisbatan yengil darajadagi aqli zaif bolalarni o'rganish, davolash, tarbiyalash birmuncha keyinroq, X1X asrning ikkinchi yarmidan keyin yuzaga keldi. 1858 yilda chet el rus pedagogik adabiyotlarida N.A.Dobrolyubov tomonidan aqli zaif bolaning o'ziga xos xususiyatlari ochib berildi. Uning ko'rsatishicha, "faollikning pastligi", "sekin idrok qilish", "quruq yondashbitiruv malakaviy ishining ustunligi", "bir xildagi harakatlar", "yangi sharoitlarga yomon moslashish", "bilimlarini to'g'ri ishlata olmaslik" – aqli zaif bolalarga xos xususiyatlar ekan.

1920- yillardan keyin respublikamizda turli nuqsonlilar ta'lim-tarbiyasi o'ziga xos mazmun kasb rivojlana boshladi. Kishilik jamiyati tarixida birinchi marta rivojlanishida turli nuqsonlari bo'lgan bolalar umumjamiyat e'tiboriga olindi. Ular uchun barcha qulayliklarga ega bo'lgan maxsus maktablar tashkil qilindi. Yordamchi maktablardagi pedagogik jarayonlarning nazariy asosini maxsus fan — oligofrenopedagogika tashkil etadi (grek tilida «oli-gos»— kam, «fren»— aql degani).

Oligofrenopedagogika — aqli zaif bolalarni tarbiyalash va o'qitish haqidagi fan bo'lib, defektologiyaning bir qismini tashkil qiladi. Pedagogikaning umumpedagogik va didaktik prinsiplarini qo'llash aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasida o'ziga xos xususiyatlar kasb etadi. Ta'limiy materiallarni tanlash, mehnat tayyorgarligini aniqlash, aqli zaif bolalarni jismoniy rivojlantirish ishlari tuzatish mazmun kasb etishi kerak. Tuzatish deganda aqli zaif bolalarning jismoniy va ruhiy nuqsonlarini to'g'rilash, yumshatish, hayotga moslashtirish tushuniladi. Tuzatish ishlarida nuqsonli bolaning rivojlanish imkoniyatlariga asoslaniladi.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti: Aqliy jihatdan turli darajada me'yordan chetlashgan bola va o'quvchilarning jismoniy va ruhiy nuqsonlarini korreksiya qilish.

Bitiruv malakaviy ishining obyekti: Andijon viloyatidagi aqli zaif bolalar maktab internati bolalari.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy farazi:

1. Aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasini, korreksiyasini to'g'ri tashkil qilish.

2. "Aqli zaiflik tushunchasini to'g'ri tushunbitiruv malakaviy ishining amaliy va nazariy ahamiyati.

3. Aqli zaif bolalarni to'g'ri aniqlash, ularning butun hayotini belgilab berish.

4. Bolalarda uchraydigan bosh miya zaxmi va ularni muhofaza qilish va h.k.dir.

Tadqiqotning vazifalari:

-bolalardagi "Aqli zaiflik" ni oldini olbitiruv malakaviy ishining nazariy-amaliy asoslarini o'rganish;

-aqli zaif bolalarning o'ziga xos tipologik xususiyatlarini aniqlash;

- aqli zaif bolalar xulqiga mos motivlarni shaqllantirish usul va vositalarini aniqlash;

- bolalarda ijobiy sifatlarini shaqllantirish hamda jarayonining samaradorlik darajasini belgilash hamda istiqbolda o'quvchilarning ijobiy xulqi motivlarini shaqllantirishga yo'naltirilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari: kuzatish, anketa, suhbat, psixologik eksperiment.

Tadqiqotning metodologik asosi: O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», Davlat ta'lim standarti, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning asarlari va ma'ruzalarida ta'limni isloh qilish to'g'risidagi yondashuvlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yurist hodimlar faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan qarorlari, mavzuga oid ilmiy-pedagogik, psixologik manbalar.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

- aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash
dolzarb psixologik muammo ekanligi nazariy jihatdan asoslanadi;

- aqli zaif bolalar ruhiyatining rivojlanish xususiyatlarini shaqllantirbitiruv malakaviy ishining psixologik-pedagogik imkoniyatlari aniqlanadi;
- aqli zaif bolalar ruhiyatining rivojlanish xususiyatlari
ijobiy motivlarini shaqllantirbitiruv malakaviy ishining usul va vositalari belgilab beriladi;

Tadqiqotning nazariy ahamiyati: tadqiqot natijasida aqli zaif bolalardagi ijobiy motivlarini shaqllantirishga yo'naltirilgan nazariy yondashuvlar, ilmiy-metodik tavsiyalar bilan boyitiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: tadqiqot natijasida aqli zaif bolalardagi ijobiy motivlarini shaqllantirishga yo'naltirilgan amaliy yondashuvlar, ilmiy-uslubiy tavsiyalar bilan boyitiladi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asoslanganligi.

Olingan natijalarning xolisligi, ularning samaradorligi aqli zaif bolalar xulqidagi ijobiy ishlarida o'zining nazariy va amaliy tasdig'ini topganligi; tadqiqot maqsadi, vazifalariga monand metodlar qo'llanilganligi; ishlab chiqilgan tavsiyalar vositasida aqli zaif bolalardagi ijobiy faoliyatining samaradorlik darajasi o'sganligi bilan belgilanadi.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi: 2 bob, 6 bo'lim, xulosa, tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlardan iborat.

Aqli zaif bolalar psixologiyasi va uning mavzu baxsi.

1.1.Aqli zaiflik muammosi.

Aqli zaif bolalar psixologiyasi fanining maqsad va vazifalari shu toifa bolalarning ruhiy xususiyatlari haqidagi bilimlar bilan defektologlarni, oligofrenopedagoglarni qurollantirishdan iborat. Aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasini, korreksiyasini to'g'ri tashkil qilish uchun bu bolalarning xususiyatlari haqidagi bilimlar juda zarur. Aqli zaif bolalar psixologiyasi ma'lumotlari defektologlarda, oligofrenopedagoglarda ob'ektiv dunyoqarashning shaqllanishida juda katta axamiyatga ega. Ruhiy jarayonlarni ilmiy jixatdan to'g'ri tushunib yetish, shaxsning barkamol shaqllanishida alohida e'tiborga loyiq.

Fanning uslublari haqida xam biroz to'xtalib o'tsak. Uslublar deganda nimani tushunamiz? Aslida, uslublarni turli ma'nolarda tushunish mumkin. Turli fanlarda mujassamlashgan nazariy, amaliy bilimlarni o'quvchilar ongiga yetkazbitiruv malakaviy ishining u yoki bu yo'lini xam uslublar deb tushunish mumkin. Bu yerda esa, har bir fanning shu fanga oid bilimlarni yig'ish, to'plash yo'llari tushuniladi. Aqli zaif bolalarning shaxsiy xususiyatlari, ruhiy jarayonlarining o'ziga xosligi, bilim egallash imkoniyatlari xaqidagi oligofrenopedagoglar uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar quyidagi uslublar orqali yig'iladi. Bo'larga kuzatish, tajriba, suxbat, anketa, test, o'quvchilar faoliyat natijalarini tahlil qilish va boshqa uslublar kiradi. Oligofrenopsixologiya fani uslublariga yuqoridagilar bilan birga bola va o'quvchilar ijodiy faoliyat mahsulotlarini psixologik taxlil qilish ham kiradi. Asosiy e'tiborni faqatgina mehnat mahsulotlarini taxlil qilishga qaratiladi, shu bilan birga faoliyatni ham kuzatish darkor. Mehnat natijalariga qanday erishganligini ham aniqlash talab etiladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish o'rinliki, juda ko'p xollarda alohida bir uslub qo'llanib qolinmasdan, balki bir nechta uslublardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday xolat olingan ma'lumotlarning yanada ishonchli, ob'ektiv bo'lishiga xizmat qiladi.

"Aqli zaiflik tushunchasini to'g'ri tushunbitiruv malakaviy ishining amaliy va nazariy ahamiyati juda katta. Nazariy ahamiyati – bolalardagi nuqsonli ruhiy

taraqqiyotning mohiyatini chuqurroq bilish uchun zarur. Fanning noaniqligi, konkret emasligi ko'p hollarda turli xatoliklarga olib keladi. Shu sababli, aqli zaiflikni to'liq, to'g'ri tushunish kerak. Bu narsa o'tkazilayotgan ilmiy-tajriba ishlarining ham noto'g'ri yo'lga tushib qolishiga sabab bo'lishi mumkin. "Aqli zaif"likka to'g'ri ta'rif, tushuncha berish, uning sabablarini to'g'ri tushunishga yordam beradi. Buning amaliy ahamiyati yanada kattadir. Aqli zaif bolalar uchun maxsus o'quv-tarbiya muassasalari mavjud. Barcha aqli zaif bolalar yordamchi maktablarda ta'lim olishlari kerak. Aqli zaif bolalarni tog'ri aniklash, ularning butun xayotini belgilab berishini inobatga olib, juda extiyotkorlik bilan ishlash kerak. Aqli zaiflikni tugri aniqlash atroflicha amalga oshiriladi. Agar bola aqli zaif bo'lmay, ma'lum xususiyatlari bilan ularga o'xshasa ham ularni aqli zaif deya olmaymiz. Bu yerda bolaning turli analizatorlarining nuksonlari asosida xam bilim saviyalari pasaygan bulishi mumkin. Ayniksa, aqliy normal bolani yanglishib aqli zaif deb xulosalash asosida ota-onalarga, bolaga, atrofdagi qarindoshlariga juda katta ma'naviy jaroxat yetkazishimiz mumkin.

"Aqli zaiflik tushunchasini to'g'ri tushunbitiruv malakaviy ishining amaliy va nazariy ahamiyati juda katta. Nazariy ahamiyati – bolalardagi nuqsonli ruhiy taraqqiyotning mohiyatini chuqurroq bilish uchun zarur. Fanning noaniqligi, konkret emasligi ko'p xollarda turli xatoliklarga olib keladi. Shu sababli, aqli zaiflikni to'liq, to'g'ri tushunish kerak. Bu narsa o'tkazilayotgan ilmiy-tajriba ishlarining xam notugri yulga tushib kqolishiga sabab bo'lishi mumkin. "Aqli zaif"likka to'g'ri ta'rif, tushuncha berish, uning sabablarini to'g'ri tushunishga yordam beradi. Buning amaliy ahamiyati yanada kattadir. Aqli zaif bolalar uchun maxsus o'quv-tarbiya muassasalari mavjud. Barcha aqli zaif bolalar yordamchi maktablarda ta'lim olishlari kerak. Aqli zaif bolalarni to'g'ri aniqlash, ularning butun hayotini belgilab berishini inobatga olib, juda ehtiyotkorlik bilan ishlash kerak. Aqli zaiflikni to'g'ri aniqlash atroflicha amalga oshiriladi. Agar bola aqli zaif bo'lmay, ma'lum xususiyatlari bilan ularga o'xshasa ham ularni aqli zaif deya olmaymiz. Bu yerda bolaning turli analizatorlarining nuqsonlari asosida xam bilim saviyalari pasaygan bo'lishi mumkin. Ayniqsa, aqliy normal bolani yanglishib aqli

zaif deb xulosalash asosida ota-onalarga, bolaga, atrofdagi qarindoshlariga juda katta ma'naviy jarohat yetkazishimiz mumkin.

Aqli zaiflik sabablari turli-tuman bo'lishi mumkin. Bosh miyaning turli kasalliklar bilan kasallanishi, turli jarohatlar bilan birga miyaning yaxshi rivolanmasligi asosida ham aqli zaiflik kelib chiqishi mumkin. Aqli zaif bo'lish uchun 2 ta omil birga kelishi kerak. Bo'lardan biri – markaziy asab tizimining organik buzilishi, hamda shuning oqibatida bola bilish faoliyatining turg'un pasayishi yuz bergan bo'lsagina aqli zaif deb e'tirof etish mumkin. . Hayotda aqli zaiflarga o'xshagan bolalarni uchratish mumkin. Ammo, ularda bilish darajasi past bo'lsa-da, bosh miyada organik jarohatning yo'qligi bolaga aqli zaif deyishimizga imkon bermaydi.

Har qanday bosh miyaning organik buzilishlari aqli zaiflikka olib kelavermaydi. Aqli zaiflik tushunchasi birmuncha keng tushunchadir. Buning ichiga xomila va ilk go'daqlik davrida turli sabablar oqibatida bilish darajalarining pasayishi (oligofrenlar) xam, ikki yoshdan keyin bilish saviyalari pasaygan bolalar (dementsiya) ham kiradi. 2 yoki 3-nchi gurux nogironi deganda ma'lum kasallik tushunilmay, balki nogironning ish qilish kobiliyati tushuniladi.

Maktabgacha yoshda shizofreniya, tutqanoq, ensefalitlar bilan bosh miyasi zararlangan barcha bolalar aqli zaif bo'lmasligi mumkin. Shuni aytish kerakki, malakasiz xodimlar aqli zaiflarni oligofrenlar deb, yoki aksincha nomlab yuradilar. Ularning tasavvurlaricha, bu tushunchalar bir xilday ahamiyatga ega. Ammo, bu bolalar bir-birlaridan farq qiladilar.

Oligofreniya bola tug'ilganidan keyin ham paydo bo'lishi mumkin. Masalan: miya va uning po'stlog'ining shamollashi(meningit), markaziy nerv sistemasining shikastlanishi. Nasl orqali ham o'tadi. F.Platter ruhiy kasalliklardan aqli zaiflikni ajratdi. J.Eskirol birinchi marta «Aqli zaiflik» anatomiyasini fanga kiritdi. Aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash nazariyasini yuzaga kelishida E.Segenning (1812-1880) pedagogik faoliyati katta ahamiyatga ega. 1846 yilda yozgan «Aqliy normal bo'lmagan bolalarning tarbiyasi, gigienasi va axloqiy davosi» asari oligofrenopedagogika fanida katta yutuq bo'ldi. Aqli zaif bolalarni o'rganish

masalasi alohida o'rganishni talab etadigan mavzulardan biridir. Aqli zaiflik deganda me'yoriy- ruhiy rivojlanishdan chetlanib, haqiqiy, real aqliy nuqsonlikka olib keluvchi holat tushuniladi. Bunday bolalar yordamchi maktablarda ta'lim-tarbiya oladilar. Ta'lim jarayonida aqli zaif bolaning tafakkuri, nutqi, qiziqishlari va bilish qobiliyatlari rivojlanishi bilan birga ahloqi ham rivojlanib boradi. Ularda jamoada o'zini tutish, mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lish kabi fazilatlar vujudga keladi.

Aqli zaif bolalarning aytib o'tilgan aqliy yetishmovchiliklariga yana, ular dunyoqarashining torligi, tasavvurlarining yuzakiligi, tafakkurlarining konkretligini ham qo'llashi mumkin. Aqli zaif bolalarda oliy intellektual jarayonlarning o'ziga xos taraqqiyoti normal bolalarnikiga ko'p tomonlari bilan o'xshamaydi. Yordamchi maktablarga yuboriladigan aqli zaif bolalarning xujjatlarida "etiologiyasi noma'lum oligofreniya" yoki "murakkab etiologiyali oligofreniya" diagnozlarini ko'rish mumkin. Murakkab etiologiya deganda, turli darajadagi, turli zararlarning bir vaktdagi salbiy ta'sirini tushunamiz. G.E.Suxarevaning ta'kidlashicha, 3 gurux salbiy omillar mavjud.

1. Nasliy kasalliklar, ota-ona irsiy genlarining kasalliklari embriogenez kasalliklari.

2. Embrionga zararli taassurotlarning salbiy ta'siri.

3. Tug'ilish vaqtidagi jarohatlar, tug'ilgandan keyingi 3 yoshgacha bo'lgan davrdagi salbiy ta'sirlar.

Embriogenez kasalligiga misol kilib daun kasalligini ko'rsatish mumkin. Bu kasallikni tashqi ko'rinish belgilariga ko'ra oson ajratish mumkin. Yuz tuzilishining o'ziga xosligi, displastik figura, harakatlarining yomonligi. Bu bolalar umumiy tushunchalarni yomon o'zlashtiradilar. Bu bolalarning xotira jarayonlari birmuncha buzilgan bo'ladi. Shular sababli daun bolalarni o'qitish, ularga biror bilim berish juda og'ir kechadi. Ammo, to'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiya orqali bu bolalar bilan tez til topishib ketish mumkin. Bu bolalar mustaqil hayotga moslasha olmaydilar. Axloq-odob, etik tushunchalarni juda qiyin uzlashtiradilar. Bosh miya zaxmiga uchraganlar xam ba'zan shu toifa kasalliklarga

kiradi. Bu bolalarni xam tashki kurinishidan aniklash mumkin. Bu bolalarning tanasi uzining displastikligi, burunlarining egarsimonligi, tishlarining arrasimonligi bilan ajralib turadilar. Bu bolalar nisbatan ko'p narsalarni tushunadilar. Boshka kasallikdagi oligofrenlardan biroz ustun turadilar. Ularning aqli nisbatan u darajada past emas. Bu bolalardagi tez charchash xislatlari maktab bilimlarini yaxshi egallashlariga tuskinlik kiladi. Bosh miya zaxmiga uchragan bolalar tez beriluvchan, xissiyotlari turgun bo'lmaydi.

Bogcha yoki kichik maktab yoshida bosh miyalari zararlangan bolalar.

Bu guruxchaga kiradigan bolalarning oldingi guruxchaga kiradigan bolalardan asosiy farki shundaki, bu bolalarning bosh miya zararlanishlari nisbatan kechrok, nutklari rivojlangandan keyin yuz bergan bolalardir. Ayrim ukuvchilarning xujjatlarida "bosh miya jaroxati okibatidagi oligofreniya" degan jumlalar uchraydi. Yoki "meningoinfektsiya kasalliklar koldigi" degan xulosa xam bulishi mumkin. Bunday bolalar xam oligofrenlarga yakin turadi. Bo'lar xam oligofrenlar kabi amalda soglom bolalardir. Ammo, ular urtasida ma'lum farklar xam mavjud. Agar kasallik bola bosh miyasini 2 yoshgacha zararlasa, tabiiyki, oligofreniya kelib chikadi. Agar zarar 2 yoshdan keyin, yukorirok yoshlarda yuz bersa, unda birmuncha uziga xos ruxiy uzgarishlar yuz beradi.

Bu xususiyatlarni kisman kurib chikamiz.

Bosh miyasi jaroxat olgan bolalar. Bu bolalar aqliy mexnat talab kiladigan topshiriklarni bajarish vaktlarida tez charchaydilar. Ularning aqliy pastligi u darajada yomon emasligi uchun, ba'zan ommaviy maktabgami yoki yordamchi maktabga yuborish munozaraga olib keladi. Ammo, ularning tez charchashlari, dikkatlarining tarkokligi, tez esdan chikarishlari okibatida ommaviy maktab dasturini uzlashtira olmaydilar. Ayniksa, bunday bolalar xar bir dars oxirida, xamda oxirgi soatlarda juda yomon javob beradilar. Bu bolalarga kushimcha uyku, dam olish, ular ish kobiliyatlarining yaxshilanishiga olib keladi. Bu bolalar charchash natijasida tez ta'sirchan bulib koladilar. Ko'pollik kilishlari, uzlarining xususiyatlaridan notugri foydalanishlari, ukituvchi, tarbiyachilarni aldashlari mumkin. SHu sababli ukituvchi, tarbiyachilar juda extiyotkorlik bilan, pedagogik

takt bilan bolalarga talabchan bulishlari kerak. Ammo, barcha yordamchi maktab bolalari bilan bunday muomala kilmaslik kerak. Ota-onalar bilan maslaxatlashib yagona talablar asosida ish tutish kerak. Bu bolalar shovkin, ortikcha issikni kutara olmaydilar. Bu bolalarning barcha xislatlarini e'tiborga olib ish tutish lozim.

Bosh miya entsefalitlarining okibatlari

Bu asoratlar dastlab entsefalit turlariga boglik. (Epidemik, revmatik, parainfektsion). Bunday bolalar serxarakat, tinib-tinchimas bo'ladilar. Uz atroflaridagi turli uzgarishlarni juda tez paykab oladilar, uylamasdan gapiradilar. Bu bolalar tez beriluvchan, dikkatlari tarkok bo'ladi. Bunday bolalarning ko'pchiligi ukuv materialini yomon uzlashtiradilar, ayrim xollardagina yaxshi javoblar berishlari mumkin. Uylab tuzilgan kun tartibi va kattik talab asosidagina bu bolalar yaxshi natijalarga erishishlari mumkin. Aks xolda, turli salbiy odatlar, kiliklar chikaradilar. Ayniksa, bekorchilik bunday bolalarga salbiy ta'sir kursatadi. Mexnat, jismoniy tarbiya mashklari bu toifa bolalarga samarali, ijobiy ta'sir etadi. Entsefalitlar bilan kasallangan kiz bolalar jinsiy jixatdan birmuncha erta yetiladilar. Bu yoshdagi ugil bolalar esa, ugrilar, turli salbiy guruxlarga kushilib koladilar. Bunday salbiy xolatlarga tushib kolish ulardagi beriluvchanlik, uzlariga tankidiy karashlarning yetishmasligi okibatida yuz beradi. Ular markaziy asab tizimlaridagi tormozlanish jarayonlarining sustligi xam ma'lum rol uynaydi. Yordamchi maktab ukituvchi, tarbiyachilar bunday salbiy xolatlarning oldini olib borishi orkali ularning asab tizimlarini xam korrektsiyalab boradilar. Ba'zan entsefalit asosida sustlik, kamxarakatlik, tortinchoklik xislatlari shaqllanib boradi. Bunday bolalar nutki mankali, anik emas, ifodasiz bulib koladi. Tashki kurinishlaridan bunday bolalar chukur aqli zaiflarga uxshab ketadilar. Bu bolalarni mexnatga moslashtirish birmuncha kiyin amalga oshadi.

Ikkinchi gurux bolalar

Bu guruxga bosh miya kasalliklari davom etuvchi bolalar kiradi. Bosh miyaning xar bir davom etuvchi kasalligi ma'lum darajada uni izdan chikarib boradi. SHifokorlar shu sababli bunday aqliy nuksonlilikni dementsiya tushunchasi bilan ifodalaydilar. Dementsiya tarakkiy etmaganlikdan fark kilib, buzilish

ma’nosiga ko’prok mos keladi. Dementsiyani shifokorlar kuyidagi turlarga bulib urganadilar. Organik, shizofrenik va tutkanokli turlarga ajratiladi. Bosh miyaning davom etuvchi kasalliklariga: bosh miya zotiljami, bosh miya zaxmi, tutkanok, shizofreniya, gidrotsefaliya va boshka kasalliklar kiradi. SHu kasalliklarning xar biri xakida kiskacha tuxtalib utamiz.

a) Bolalar bosh miyasining zotiljami

Dastlab bu kasallik revmatik entsefalit deb karalgan. Ammo, keyingi tekshirishlarning kursatishicha, birmuncha boshka kasallik ekanligi aniklandi. G.E.Suxareva, M.B.TSuker, V.Ya.Deyanov tomonidan olib borilgan ilmiy ishlar shu fikrga kelishga asos buldi. Bu kasallik uzok davom etuvchi kasallikdir. Bu kasallikning kechishi xam uziga xos mazmun kasb etar ekan. Bu kasalga chalingan bolalarning dikkati xaddan tashkari tarkok, tez charchaydigan, tez esdan chikaradigan bo’ladilar. M.S.Pevznerning ta’kidlashicha, ayrim shunday bolalar ommaviy maktablarda ukishlari mumkin. Aksariyat bunday bolalarning ish kilish kobiliyatlari juda pastdir. Bu bolalar tez ta’sirlanuvchan, xarakatchan, tortinchok bo’ladilar.

Bu bolalar charchasalar, xayajonlansalar yanada kuzgaluvchan bo’ladilar. Yordamchi maktablarning ukituvchi, tarbiyachilari bunday bolalarni juda extiyotkorlik bilan nazorat kilib borishlari, biror uzgarish sezsalar darxol shifokorga murojaat etishlari lozim.

b) Bolalarda uchraydigan bosh miya zaxmi

Agar ota-ona yoki ulardan biri zaxm kasalligi bilan kasallangan bulsa, xomila tugilishi muddatidan oldin tushishi mumkin. Ayrim xollarda xomila oligofren sifatida rivojlanadi. Bunda xomila xam zaxm kasalligi bilan zararlangan bo’ladi. Uzok muddat zaxm infektsiyalari “uyku” xolida bulib, ayrim xollardagina yuzaga chikib, namoyon bo’ladi. Ma’lum sabablar okibatida bolaning psixikasi yomonlasha boshlaydi. Kasallik xurujlari boshlanadi. Ayrim xollarda kasallik yashirincha, sekin rivojlanadi. Kasallik belgilari dastlab ukituvchi, tarbiyachilar kuziga tashlanadi. Bu belgilarga kuyidagi xolatlarni kiritish mumkin: bolada tusatdan uzlashtirbitiruv malakaviy ishining pasayishi, xulqining yomonlasha

boshlashi, ba'zan eshitish gallyutsinatsiyalarining paydo bulishi, sababsiz kulish xollari kiradi. Yukoridagi belgilarni sezgan ukituvchi, tarbiyachilar darxol asab kasalligi shifokorlariga murojaat kilishlari lozim. Bosh miya zaxmini uz vaktida aniklansa, bu kasallikni muvaffakiyatli davolash mumkin. Kasallikning uz vaktida oldi olinmasa, kasallik birmuncha ogir okibatlarga olib kelishi mumkin. Ba'zan bolaning xarakati buziladi, nutki yomonlashadi, o'z-o'ziga tankidiy karash kamayadi, yordamga muxtojlik sezilib, aqli zaiflik xolatlari sezila boshlaydi. Uz vaktida oldi olinmagan zaxm kasalligi ogirlashib boruvchi falajga olib kelishi mumkin. SHu sababli yordamchi maktab ukituvchi, tarbiyachilari shaxsiy xujjatlarida zaxm kasalligi kayd kilingan bolalarga aloxida e'tibor bilan karashlari talab kilinadi.

v) Bosh miyaning davom etuvchi tutkanok
(epilepsiya) kasalligi

Tutyanok tutgan paytda ukituvchi, tarbiyachi uzini kanday tutishi keraqligi asab kasalliklari ma'lumotlaridan yaxshi ma'lum. Eng asosiysi shuki, ukituvchi, tarbiyachilar uzlarining kasallik xolatlaridan kurkmasliklarini bolalar kurishlari kerak. Aslida, bir marta kiska muddatli tutkanok tutgan vaktda shifokorlarga yugurish shart emas. Agarda tutkanok kaytalansa, ogirrok kechsagina, tibbiyot xodimlariga murojaat etish talab etiladi. Yordamchi maktablardagi tutkanok kasali bor bulgan bolalar aksariyat ko'p xollarda kasallikning boshlanishini turli belgilar orkali biladilar. Masalan, tutkanok tutishidan oldin bolalar shamol esayotganini, yuzlariga shamol urilayotganday bo'layotganligini, kul, oyoklarida turli xarakatlar, tortishishlar boshlanayotganligini, nutki, gapirish jarayonlari ogirlashayotganligini sezadilar. SHuni ta'kidlab utish urinliki, barcha aqli zaif bolalar xam yukoridagi kasallik belgilarini ancha vaktgacha tushunmay yuradilar. Aqliy zaifligi nisbatan chukur bo'lmagan oligofrenlar bu belgilarni tez ilgab oladilar. Ayrimlari shu xolatni bilsalar xam indamasdan, xech kimga gapirmay, bildirmasdan utiradilar. SHu sababli barcha turdagi maxsus maktablar ukituvchi, tarbiyachilari tutkanok kasalining yukoridagi belgilarini tez ilgab ola bilishlari lozim. SHuning asosida bolaga birmuncha ertarok tibbiy yordam kursatishi mumkin.

Ayrim xollarda shifokorlarning yordami bilan bolalarda uchrashi mumkin bulgan tutkanoklarning oldini olish mumkin. Bunday xolatlarda bolani aloxida joyga olib chikish kerak. O'rtoqlari oldidan olib yotokxonaga olib borib, uz urniga yotkizib kuyish kerak. Ukituvchi, tarbiyachilar bunday bolalarga kasallikning oldindan boshlanayotgan belgilarini bilib olishlari tushuntirilishi talab etiladi. SHuni xam eslab utish joizki, ba'zan tutkanoklar bilan birga ongning buzilishi xam kuzatilishi mumkin. Bunday xollarda tutkanok tutgan bola yugurishi, eshik, derazalarga chikishi, turli buyumlar bilan birovlarni urishlari, maksadsiz xarakatlar kilishlari mumkin. Ammo, bunlay xolat uzok davom etmaydi. Bunday xolatda xam tibbiy yordam talab etilmaydi. Tutkanokli bola psixikasi borgan sari yosh ulgaygan sari uzgarib boradi. Dastlab xotira jarayonlari yomonlasha boradi. Tez esdan chikarish, dikkatsizlik, kilayotgan ishlarida tartibsizlik kuzga tashlana boshlaydi. Ba'zan, bunday bolalarda me'yoridan ortikcha ozodalik, aniklik, saranjom-sarishtalikka intilish kuzga tashlanadi. Bunday bolalarning ayrimlari uyga berilgan vazifalarni suzma-suz yodlashga xarakat kiladilar. SHuni aytib utish urinliki, ko'pchilik tutkanogi bor bolalar xikoya, ertaqlarni juda aniklik bilan, barcha elementlariga katta e'tibor berishlari xosdir. Bu bolalarning tafakkur kilishlari xam uzlarining normal tengdoshlaridan sekinligi, tumtokligi bilan ajralib turadi. Biror misol, mashkning yechilish usulini bilib olsalar, bundan keyingi yechiladigan barcha misollarga yukoridagi usulni kullaydilar. Bunlay bolalardagi umumiy bushlik ularning xissiyot-iroda soxalarida kuzga tashlanadi. Bunday bolalar biror o'rtoqlari bilan xafalashib kolsalar, bu xolatni uzok muddat esdan chikarmay yuradilar. Kichik maktab yoshlarida bu bolalar xaddan tashkari serxarakat bo'ladilar. Bu bolalardagi ko'pollik, kuzgaluvchanlik ayrim xollarda soxta yaxshi gaplar, yaxshi kiliklar bilan nikoblangan bulishi mumkin. Tajribasiz ukituvchi, tarbiyachilar bunday vziyatlarda aldanib kolishlari mumkin. Ukituvchi, tarbiyachilar kuzdan uzoklashgan vaktlarida bunday bolalar uzidan yosh, kuchsiz bolalarni kiynashib, nourin, axloksiz ishlar kilishga majbur kiladilar. Izchil nazorat orkasida bunday bolalarda mexnatsevarlik, tirishkoklik kabi ijobiy shaxsiy sifatlar

tarbiyalab borish mumkin. Aslida, bunday bolalar xujalik ishlariga yaxshi kirishib ketadilar.

g) SHizofreniya

Yordamchi maktablarda shizofreniya kasaliga chalingan bolalar kam uchraydi. CHunki, bu kasalga chalingan bolalarning aksariyat ko'pchiligi urta maktab dastur ma'lumotlarini yaxshi uzlashtiradilar. SHunga karamasdan shizofreniyaga uchragan bolalarni oz bulsa-da, xar bir yordamchi maktablarda uchratish mumkin. Bu kasallik boshlanayotgan vaktda bolalarda turli eshitish, kurish gallyutsinatsiyalari, turli axmokona fikrlar, turli maksadsiz xarakatlar kila boshlaydilar. Bunday vaktlarda bolalar bir necha oygacha shifoxonalarga yotkiziladi. Kasallikning yukoridagi belgilari bir necha oydan, bir necha yilgacha oralikda kaytarilishi mumkin. Boshka vaktlarda bolalar soppa-sog bulib maktablarda ukishni davom ettirishlari mumkin. SHuni ta'kidlab utish urinliki, shizofreniyada uchraydigan xar bir kasallik xurujlari uzidan oldingi xurujlardan ogirrok, chukurrok kechadi. Bu esa, borgan sari aqliy faoliyatlarni ko'prok buzib boradi. SHizofreniya kasalligining asosiy belgi, kurinishi bolalar sezgi va tafakkurining borgan sari buzilib borishidir. Bunday bolalarning fikr yuritishlari boshka bolalardan birmuncha fark kiladi.

Ba'zan ular yangi suzlar, gaplar uylab topadilar. Ukuv materiallarini yomon uzlashtira turib, ayrim narsalarga: xisob, musika turlariga juda katta kizikish va kobiliyat namoyon etadilar. Xatto, ayrimlari yetuk san'atkor ijro etgan musikaning kamchiliklarini topadilar. SHunga karamasdan, uzlari birorta kuyni mustakil ijro eta olmaydilar. Xatto, chalishni urgana xam olmaydilar. Bu bolalarning ayrimlari kizikarli ertaqlar ijod kiladilar. SHunga karamasdan, bu bolalarning ayrimlari xatto xarflarni xam uzlashtira olmasliklari mumkin. Ba'zi shizofren kasali bilan ogrigan bolalar sodda, o'z-o'zini boshkarish, ta'minlash ishlarini xam bajara olmaydilar. SHu sababli bunday bolalarni jamoatchilik ishiga urgatish, unga jalb kilish kerak. SHizofren bolalarda xam xissiyot birmuncha kambagal bo'ladi. Bu bolalarning ayrimlaridagina o'rtoq bulishi mumkin. Ota-onalariga yomon, ko'pol muomalada bo'ladilar. Bu bolalar bilan uzaro aloka urnatish birmuncha kiyin kechadi.

d) Bolalarda uchraydigan bosh miyaga suv yigilishi (gidrotsefaliya) kasalligi

Aslida shifokorlar gidrotsefaliyani biror kasallikning asorati, okibati deb karaydilar. Bu kasallikka chalingan bolalarning umumiy xolati tez-tez uzgarib turadi. Bosh miya ichki a’zolarining ayrim kismlarida suv yigilishi natijasida, atrofidagi a’zolarni sika boshlaydi, ya’ni bosh miya ichki bosimi osha boshlaydi. Bola bosh miyasining ichki bosimi oshishi natijasida axvoli yomonlashadi. Kattik bosh ogrigi, kayfiyatning uzgarib turishi kuzga tashlanadi. Bu kasalga chalingan bolalar ortikcha shovkin, xarakatli ishlarni bajara olmaydilar. Bu bolalar boshlarini pastga ega olmaydilar. Bu kasalga chalingan bemor bolalar muntazam ravishda shifokor nazoratida bulishlari lozim. Aks xolda, bolaning umumiy axvoli ogirlashib, aqliy nukson ogirlashib ketishi mumkin. Gidrotsefaliyaga chalingan bolalarning ruxiyati turlichadir. Ayrimlari kaysar, tez charchaydigan, ba’zan ortikcha xarakatchan, ko’p gapiradigan, yengil tabiatli bo’ladilar.

M.S.Pevzner ularning nutkini, lugat boyligini kuzatish, urganish asosida kuyidagi xulosaga kelgan: ular ba’zan normal nutk xususiyatlariga egadek tasavvur xosil kilishi mumkin. Ammo, tashki jixatdan boy kuringan bola nutki, ichki tuzilishi jixatidan juda kambagaldir. Ba’zi xollarda uning gaplaridan biror fikr topib bo’lmaydi. Bunday kasalga chalingan bolalarni muntazam nazorat kilib turish talab etiladi.

Oligofren bolalar bilan olib boriladigan korrektsiyalash-tarbiyalash usullarini ilmiy asoslash uchun xar bir bolaning ruxiyatidagi nukson tuzilishini, chukurligini, yuz bergan vaktini bilish nixoyatda zarur.

1969 yilda Xalqaro psixiatrlar kengashida kuzga kuringan olima M.S.Pevzner uzining oligofrenlarga bagishlangan kliniko-pedagogik tasnifnomasi bilan katnashdi. Bu tasnifnoma kengash katnashchilarida yaxshi taassurot koldirdi. Unda oligofren bolalarning uziga xos xususiyatlari ochib berildi. M.S.Pevzner oligofreniyaning 5 turi xakida tuxtalib utdi. Bo’lar kuyidagilardan iborat:

1. Oligofreniyaning murakkab bo’lmagan turi;
2. Neyrodinamikasi buzilgan oligofrenlar;
3. Ma’lum analizatorlari buzilgan oligofrenlar;

4. SHaxsi ko'pol buzilgan oligofrenlar;
5. Psixopat xulqli oligofrenlar.

Kiskacha xar bir turdagi oligofrenlar xakida tuxtalib utamiz.

1. Oligofreniyaning murakkab bo'lmagan turini ba'zan asosiy tur deb xam ataladi. CHunki, oligofrenlarning ko'pchiligini shu tur oligofrenlar tashkil kiladi. Asosiy, murakkab bo'lmagan oligofrenlarda asosan bilish faoliyatlarining murakkab turlari buzilgan bo'ladi. Ammo, bunda aksariyat xollarda neyrodinamika, xissiyot-iroda, ish kilish kobiliyati, faoliyatning maksadga muvofikligi nisbatan saqlangan bo'ladi. Yordamchi maktablardagi korrektsion-tarbiyaviy ishlar asosan tafakkur nuksonlarini korrektsiyalashga, tugrilashga karatiladi.

2. Neyrodinamikasi buzilgan bolalar. Bu tur oligofrenlarda asosan neyrodinamika buzilgan bo'ladi. Bu xolda bilish faoliyatlarining murakkab turlari xulqning ko'pol buzilishlari, ish kobiliyatlarining yomonlashishi, xissiyot-iroda soxalarining ko'pol buzilishlari bilan yanada chukurlashgan bo'ladi. Buning okibatida oligofrenlar kuzgaluvchan, tormozlanuvchan, astenik xolatda bulishlari mumkin. Bu toifaga kiruvchi oligofrenlar bilan olib boriladigan korrektsion-tarbiyaviy ishlar asosan yukorida kayd etib utilgan nuksonlarni tugrilashga, korrektsiyalashga yunaltiriladi.

3. Oligofren bolalar bilish faoliyatlarining buzilishi nutk-xarakat, nutk-eshitish, kurish nuksonlari bilan birga kelishi mumkin. Bunday xollarda davolash mashklari, logopedik mashklar, idrokni shaqllantirishga oid mashgulotlar amalga oshiriladi.

4. Oligofren bolalar bilish faoliyatlarining buzilishlari, shaxsning ko'pol buzilishlari bilan birga kelishi mumkin. Bunday xollarda bolalarda xoxbitiruv malakaviy ishining buzilishi, ichki intilishlar, xissiyot-iroda buzilishlari uchrashi mumkin. Yordamchi maktablardagi ta'lim-tarbiyada asosiy e'tibor shaxsda ijobiy xislatlar shaqllantirishga karatiladi.

5. Bilish faoliyatlarining buzilishi, xulqning psixopatsimon buzilishi bilan kushilib ketadi. Bunday xollarda dori-darmonlar bilan davolash, mexnat bilan davolash, jismoniy tarbiya, tugri tashkil etilgan kun tartibi asosida olib boriladi.

Yordamchi maktablarda aqli zaiflik 2-3 yoshida, bolalarda nutk chikkach yuz bergan bolalar xam ta'lim oladilar. Bu nukson turli bosh miya jaroxatlari, yukumli kasalliklar, entsefalitlar natijasida yuz bergan bulishi xam mumkin. Bu bolalarda bilish faoliyatlari turgun pasaygan, ish kobiliyatlari unumsiz, xotiralari nisbatan past, dikkatlari tarkok, tez charchaydigan, ba'zan kuzgaluvchan, ba'zan befarklik xolatlari xam kuzatiladi. Aqli zaiflik bolalarda nutk shaqllanib bulgach, yuz berganlarni dementsiya deb xam yuritiladi. Bu bolalar bilan tinchlantiruvchi, saqlovchi pedagogik kun tartibi, ukuv va mexnat topshiriklari mumkin kadar individual tarzda berilishi talab etiladi. Bu bolalar amalda sog bulib, kasallik koldirgan asorat, nukson asosida rivojlanib boradi. Yukorida kisman tuxtalib utilgan, kasalliklari borgan sari sekin-asta ogirlashib boruvchi yordamchi maktab ukuvchilari xam ko'pchilikni tashkil etadi. Bu bolalar bilan muvaffakiyatli ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish uchun yordamchi maktab ukituvchi, tarbiyachilari orasida yakin aloka bulishi talab etiladi. Bu bulimda yordamchi maktablarga yuborilmasligi talab etiladigan ayrim kasallar, kasallik xolatlari xakida xam kisman ma'lumotlar berishni lozim topdik. Bo'larga kuyidagilar kiradi:

1. CHukur aqli zaif bolalar (imbetsil va idiot darajadagi bolalar).
2. Ruxiy rivojlanishi sustlashgan (rrs) bolalar. Bu guruxga kuyidagi xolatlar kiradi: psixofizik infantil, astenik, ayrim analizatorlari buzilganlar, psixopat mazmundagi xulqi buzilganlar, pedagogik karovsizlar xamda akalkuliya sindromi bor bulgan bolalar yuborilmaydilar. Imbetsil bolalarda yakkol kuzga tashlanib turadigan jismoniy va psixik nuksonlar uchraydi. Ulardagi jismoniy nuksonlar bosh miyada, skeletda, ayrim a'zolar tuzilishida, sensomotr soxada xam uchraydi. Markaziy asab tizimida ko'pol tarzdagi tuzilishga oid va funktsional buzilishlar uchraydi. Imbetsil bolalarda shartli boglanishlarni xosil kilish va differentsiyalash juda kiyin kechadi. Imbetsil bolalar sodda mazmundagi, elementar bilimlarni egallashlari mumkin. Ammo, bu bilimlarni mantikan tushunib yetmaganliklari

sababli mustaxkam bo'lmaydi. Ular umumiy tushunchalarni, ayrim koidalarni uzok muddat uzlashtira olmaydilar. Yozish koidalarini, 20 ichida xisob-kitob ishlarini egallashlari mumkin. Konkret xisoblash ishlariga tushunadilar, mavxum xisoblashlarda esa kator xatoliklarga yul kuyadilar. Bu bolalarda mexanik xotira nisbatan saqlangan. Ularning dikkatlari tarkok, nutki asosan buzilgan, lugat boyligi juda kambagal. Ular ayrim vokealarni xikoya kilib bera olmaydi. Taxlil-tasnif jarayonlari ko'pol buzilgan, talaffuzlarida xam yetarli nuksonlar mavjud. Ularning tafakkur jarayonlari xam ko'pol buzilgan. Takkoslash, tasniflash jarayonlari juda kuyi darajadadir. Ammo, ularda xissiyot nisbatan saqlanib kolgan. Imbetsil bolalar vokealarga mos ravishda xursand va xafa bo'ladilar. Yukoridagi ma'lumotlar asosida bu bolalarning mustakil yashay olmasliklarini ta'kidlash mumkin. CHunki, bu bolalar doimiy nazoratni talab etadilar.

G.E.Suxarevaning e'tirof etishicha, 75 % daun kasali bor bolalar imbetsil darajada, 20 % esa idiot darajada, 5 % esa debil darajadagi oligofrenlarni tashkil kilar ekan. Daun kasali fakatgina bolalarning aqliy kobiliyatini pasaytirib kolmasdan, balki shunga kushimcha ravishda yana jismoniy nuksonlarni xam keltirib chikarar ekan. Bo'larga ichki modda almashuv bezlarining yaxshi rivojlanmaganligini, tugma yurak nuksonlarini, kukrak kafasi tuzilishining buzilishlarini, umurtka pogonasining tugri emasligini, xarakat tizimining buzilishlari kiradi. Imbetsil va idiot darajadagi aqliy nuksonli bolalar ijtimoiy ta'minot muassasalarida tarbiyalanadilar va davolanadilar.

Idiotlik – juda chukur psixofizik nuksondir. Bu asosan ilk embrion yoki kech embrion davridagi bola markaziy asab tizimining ko'pol darajada buzilishidir. CHukur aqli zaiflik ko'p xollarda jismoniy nuksonlar bilan birga keladi. Bo'larga xarakat tizimining ko'pol buzilishlarini, kurlik, karlik, yarim va tula falajlar kiradi. Idiotlar uz shaxsini deyarli bilmaydilar. Ularda nutk ba'zan umuman bo'lmaydi. Ba'zan ayrim suzlarni talaffuz kiladilar. Tashki olamga, atrof muxitga kizikishlari bo'lmaydi. Ovkatlanish tizimi xam ko'pol tarzda buzilgan bo'ladi. Ular ba'zan 7-8 yoshlardagina xarakatlanishi mumkin. Bu bolalar doimiy nazorat kilishni talab kiladilar. Yordamchi maktablarga yuborilmaydigan ikkinchi toifa bolalarni asosan

psixik rivjlanishi sustlashgan bolalar tashkil kiladi. Psixofizik infantilizmda asosan yetakchi belgi ulardagi shaxsiy sifatlarning yetarli rivojlanmaganligidir. Ammo, bu bolalar oligofrenlardan farkli ravishda, uz shaxslarini biladilar. Uz bilimlaridagi kamchiliklarni bilib, sezib kayguradilar. Bu bolalarning ko'pchiligida umumlashtirish kobiliyatlari saqlangan bo'ladi. SHuni ta'kidlab utish urinliki, ko'p xollarda aqli zaiflikning yengil darajalarini psixik rivojlanishi sustlashgan bolalardan ajratish kiyin kechadi. CHunki, aqli zaiflikni keltirib chikargan sabablar, psixik rivojlanishni xam susaytirgan bulishi mumkin. Bo'larga karamasdan, aqli zaiflikning yengil turlarini psixik rivojlanishi sustlashgan bolalardan ajrata olish zarur. Yukoridagi ikki toifa bolalar berilgan topshiriklarni tushunishda, uzlarining ish faoliyatlarida, kattalarning yordamidan foydalanishlarida, uzlarining kilgan ish natijalariga bulgan munosabatlarida bir-birlaridan sezilarli darajada fark kiladilar.

1.2. Aqli zaif bolalar ruxiyatining rivojlanish xususiyatlari

Eshitish kobiliyati turli sabablarga kura nisbatan pasaygan, nutk kamchiligi borlar, kurish darajalari zaiflar, kasalliklari surunkali davom etuvchi bolalarning bilim egallash xususiyatlari, darajalari uzlarining normal xisoblangan tengdoshlaridan nisbatan orkada koladilar. Ammo, bunday bolalarni bizlar aqli zaif deya olmaymiz. CHunki, ularning bilish faoliyatlari turgun pasaymagan. Ular bilan tegishli sharoitlarda ta’lim-tarbiya ishlari olib borilsa, ulardagi bilish kamchiliklari tugatilib uzlarining normal tengdoshlarinikiga yetib olishga imkon yaratiladi.

CHet el defektologlarining" ta’kidlashicha, akdi zaif bolalar ongi tashki olamni aks ettirish sifatida emas, balki ularning ichki nuksonli xolatinnnt aks etishidir. SHu asosda ular aqli zaif bolalarga «axlokiy nuksonlilik», «axloksizlik» xosdir deb TU-shuntirishga urinadilar. Guyoki aqli zaif bolalar tugma yolgonchilik, egoizm, kaysarlik kabi xislatlar bilan dunyoga kelar ekanlar. Ularning ta’kidlashicha, aqli zaif bolalar rivojlanishga, tuzatilishga imkoniyatlari bo’lmagan nuksonlilikdir.

Bunga uxshash karama-karshiliklar ayniksa, sobik xukumatning bolalarning aqliy kobiliyatlarini aniklash

vaktlarida testlardan notugri foydalanish natijasida normal bulgan bolalarning ko’pchiligi asossiz ravishda yordamchi maktablarga yuborildi. Bu narsa

xakikiy aqli zaif bolalarning ta’lim-tarbiya usullarini, printsiplarini ishlab chikishga juda katta salbiy ta’sir etdi.

Oligofrenopedagogika nuksonli shaxs rivojida irsiy omillarga aloxida e’tibor beradi. Ammo irsiy, nasliy belgilar shaxsning ijtimoiy moxiyatini belgilamaydi. Bilimlar, axlokiy moyillik, kunikma va malakalar xromosomlar orkali nasliy yul bilan avloddan-avlodga berilmaydi. Balki, bo’lar xayot jarayonida orttirilib boriladi. Inson tugma tabiiy belgilar bilan, unga ta’sir etuvchi xolatlarning uzaro maxsulidir.

Nuksonli shaxsning rivojlanishn normal shaxs rivojlanishi singari genetik va ijtimoiy dastur asosida yuz beradi. Ammo, bu yerda aqli zaif bolaning ijtimoiy rivojlanishi nukson asosida rivojlanishini unutmasligimiz kerak. Bu narsa aqli zaif

bo-laning bilish imkoniyatlarini toraytiradi. Bosh miya yarim sharlarida organik buzilishlar borligi okibatida aqli zaif bolalar atrof-muxitni buzilgan xolda kabul kiladilar.

Ґozirgi zamon defektologiyasi bosh miyadagi organik buzilishlar ma’lum nuksonlarga olib keladi, ammo bu nukson uzgarmas xolat emas, deb tushuntiradi. Bunday xollarda organizmning ximoyaviy kuchlari uz ta’sirini utkazib, organizmning keyingi sharoitlarga moslashishiga yordam beradi. Bunda organizmning rivojlanish imkoniyatlari ishga solinadi. Rivojlanishi nukson asosida davom etadi. Maktabgacha yoshda shizofreniya, tutkanok, entsefalitlar bilan bosh miyasi zararlangan barcha bolalar aqli zaif bo’lmasligi mumkin. SHuni aytish kerakki, malakasiz xodimlar aqli zaiflarni oligofrenlar deb, yoki aksincha nomlab yuradildar.

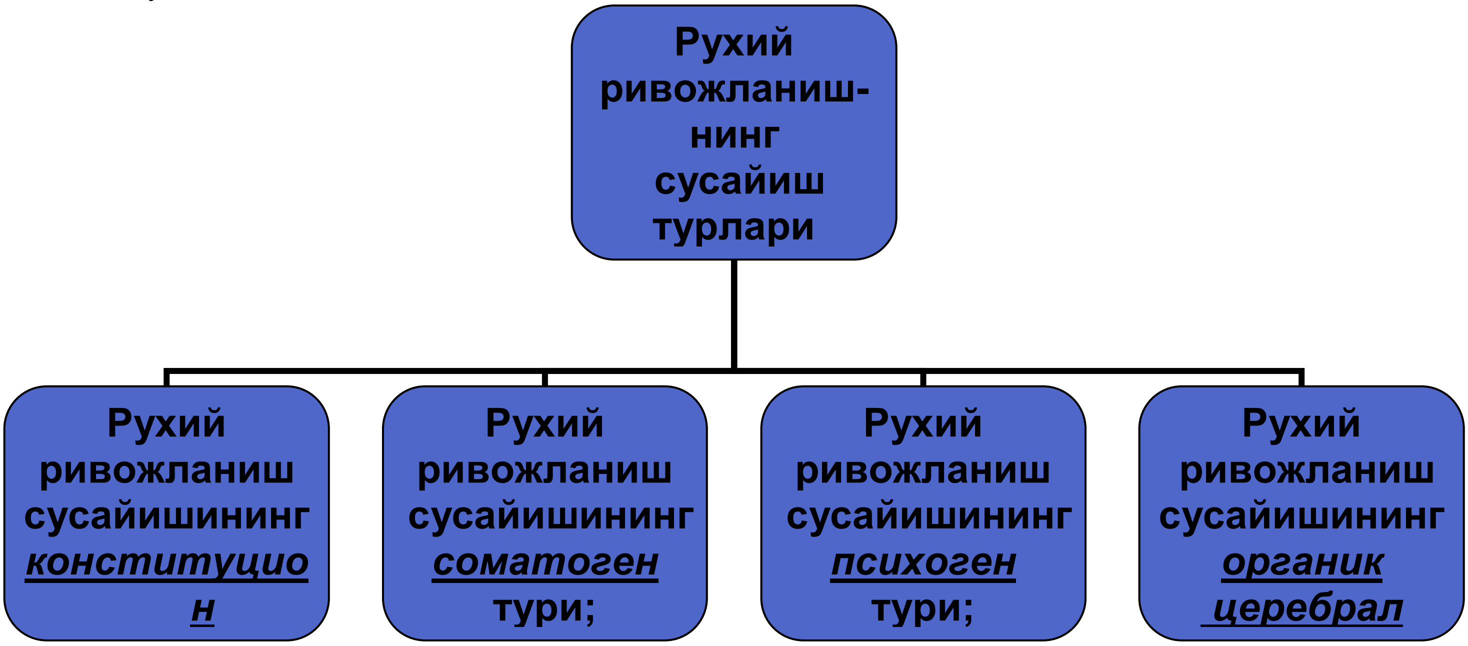

Maktabgacha yoshda shizofreniya, tutkanok, entsefalitlar bilan bosh miyasi zararlangan barcha bolalar aqli zaif bo'lmasligi mumkin. SHuni aytish kerakki, malakasiz xodimlar aqli zaiflarni oligofrenlar deb, yoki aksincha nomlab yuradildar. Ularning tasavvurlaricha, bu tushunchalar bir xilday axamiyatga ega. Ammo, bu bolalar bir-birlaridan fark kiladilar.

Oligofreniya deganda xomilaning ona kornida, tugilishda yoki ilk chakaloklik yoshida bosh miyasining zararlanishi okibatida kelib chikadigan aqli zaiflik tushuniladi. Turli sabablar, kasalliklar natijasida umumiy, jismoniy xamda aqliy tomondan tarakkiyotda orkada kolish mumkin. Bunday bolalarni infantil yoki ruxiy rivojlanishi sustlashgan (rrs) bolalar deyiladi. Bu toifa bolalar xam aqli zaif bolalarga kirmaydilar.

1950 yillardan keyin I.P.Pavlov ta'limotini chukurrok, ijodiy urganish asosida aqli zaiflikni tor tushunishga chek kuyildi. Bu ta'limot asosida "ximoyalovchi-saqlovchi" jarayonning moxiyati ochib berildi. Ruxiyatning reflektor nazariyasi markaziy asab tizimining kasallanishi natijasida ish kilish kobiliyatining buzilishini oydinlashtirib berdi. Aqli zaif bolalar oliy asab faoliyatlarining xususiyatlari borasida A.R.Luriya, M.S.Pevzner tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlar juda katta nazariy axamiyatga ega bo'ladi. 1962 yildagi Xalqaro kengash oliy asab faoliyati fiziologiyasining filosofik masalalarini tugri taxlil kilishga yordam berdi.

Mashxur psixolog, oligofrenopsixologiyaning asoschisi L.S.Vigotskiy ta'limoti juda katta nazariy, amaliy axamiyat kasb etdi. Xozirgi kunda

L.S.Vigotskiy ta'limoti yanada dolzarblashib bormokda. Turli etmologik omillar asosida kelib chikadigan aqli zaiflarni differentsirlashgan xolda ta'limga jalb etish ishlari ishlab chikilmokda.

Kator ilmiy-tajriba kuzatishlarining kursatishicha, aqli zaif va normal bolalar tarakkiyoti yagona, umumiy rivojlanish konuniyatlari asosida amalga oshar ekan. Normal rivojlanish barcha boskichlarida dinamik tarzda amalga oshsa, aqli zaif bolalar rivojida birmuncha chetga chikish kuzga tashlanar ekan. Aqli zaif bolalar rivojlanishi bosh miya nuksoni asosida kechar ekan. Demak, aqli zaif bolalar markaziy asab tizimining turli tomonlari, ruxiy jarayonlar adinamik tarzda rivojlanadi. Bu borada L.S.Vigotskiyning "birlamchi" va "ikkilamchi" nuksonlar nazariyasi, "erishilgan" va "yakin vaktlarda rivojlanishi mumkin bulgan daraja" xakidagi ilmiy ishlari nixoyatda katta axamiyat kasb etadi. Birlamchi nuksonlar deganda bosh miyaning turli salbiy ta'sirotlar okibatida organik buzilishini tushunamiz. Bunday salbiy ta'sirotlarga turli jaroxatlar, urilishlar, kasalliklar kiradi. Bo'larning barchasi bosh miyani u yoki bu darajada zararlaydi. Yukoridagi birlamchi nuksonlar ta'siri ostida ikkilamchi nuksonlar yuzaga keladi. Bunday nuksonlarni ikkilamchi xosilalar xam deb yuritiladi. Ikkilamchi nuksonlarning mazmuni, asosan birlamchi nuksonlarning chukurligiga, darajasiga, yuz bergan vaktiga ko'p jixatdan boglik. Ikkilamchi nuksonlar bevosita aqli zaif bola shaxsidagi turli uzgarishlardir. "Erishilgan" (aktual) tarakkiyot zonasi deganda tekshirilayotgan vaktdagi bolaning tarakkiyot darajasi tushuniladi. "Yakin vaktlarda rivojlanishi mumkin bulgan zona" esa, ma'lum ta'lim- tarbiya, tarakkiyot boskichlaridan keyingi rivojlanish darajasini tushunamiz.

1.3.Aqli zaif bolalar shaxsining xususiyatlari

Normal bolalarda shaxsiy sifatlarning shaqllanish xususiyatlari xakida L.I.Bojovich batafsil bayon kilgan. Oligofrenopedagogikaning asoschilaridan biri E.Segen ta'kidlab utgan aqli zaif bolalardagi ”xoxbitiruv malakaviy ishining yukligi” shaxs shaqllanishida kator kiyinchiliklar keltirib chikaradi. L.V.Zankov xam aqli zaif bolalar shaxsidagi kator kamchiliklar xakida batafsil ma'lumotlar beradi. Aqli zaif bolalar shaxsidagi disgarmoniya, nomutanosiblik ular shaxsining rivojlanishidagi yetakchi kamchiliklardandir. . Oligofrenopsixologiyada shaxs masalasi normal bola shaxsi masalasi bilan uzviy ravishda birga olib boriladi. CHunki, ularning rivojlanish, shaqllanish konuniyatlari bir-biriga juda mosdir. Aqli zaif bola biror ishni normal bolalardek oldin uylab, keyin kilmasdan, balki ishni oldin kilib kuyib keyin uylaydilar. Aqli zaif bola shaxsining shaqllanishiga irsiy, ijtimoiy omillar bilan birga, nukson omili xam ma'lum darajada rol uynaydi. Asosiy rolni ijtimoiy muxit uynaydi

Umuman shaxs tushunchasi turli adabiyotlarda amalda yagona bir ma'noda kullanilmaydi. “Inson”, “SHaxs”, “Kishi”, “Individ” kabi jumlalar ko'p xollarda bir-birlariga uxshatiladi yoki bir-birlariga karshi kuyiladi. Ammo, bunday munosabatlar tugri emas. “Inson” aslida tur ma'nosida kullaniladi. Boshka turlardan ongliligi bilan ajralib turadi. SHu bilan birga inson ijtimoiy mavjudotdir. Bu belgi uning asosiy belgisidir. Inson ongining oliy darajasi, chegarasi o'z-o'zini anglashidir. “Inson” suzi ko'p kirrali bulganligi sababli, tabiiy va ijtimoiy fanlarning urganish manbai bulib xizmat kiladi. “SHaxs” tushunchasi “Inson” tushunchasidan birmuncha tor tushunchadir.N.L.Kolominskiy tomonidan aqli zaif bolalarning shaxsiy sifatlarining shaqllanishi yordamchi maktablarda kanday kechishini kator tajriba ishlari bilan tekshiradi. Bunda, aqli zaif bolalarga sinf jamoasining ta'siri masalalari ochib beriladi.SHunday kilib, yordamchi maktab ukuvchilarining shaxsiy sifatlarining shaqllanishi, normal bolalardagidek, bola tarakkiyotida, ontogenezda yuz berar ekan. Ammo, bu jarayonda oila, maktab va mexnat jamoasining urni aloxida axamiyatga ega. Ilm-fan yutuklariga asoslanib, yordamchi maktab xodimlari aqli zaif bolalarda ta'lim-tarbiya

jarayonlarida shaxsiy sifatlar tarbiyalaydilar. Kator mualliflarning kursatishlaricha, aqli zaif bolalar tashabbus kursata olmaydilar. Uz xarakatlarini xam tartibga sola olmaydilar. L.S.Vigotskiy E.Segen fikrlariga kushilib, aqli zaif bolalarda intilishlarning zaifligini kursatadi. “Aqli zaif bolalardagi bevosita shaxsiy axlokiynukson, yetakchi, asosiy nuksondir”, - deb kursatadi L.S.Vigotskiy.

Kator ilmiy-tajriba kuzatishlarining kursatishicha, aqli zaif va normal bolalar tarakkiyoti yagona, umumiy rivojlanish konuniyatlari asosida amalga oshar ekan. Normal rivojlanish barcha boskichlarida dinamik tarzda amalga oshsa, aqli zaif bolalar rivojida birmuncha chetga chikish kuzga tashlanar ekan. Aqli zaif bolalar rivojlanishi bosh miya nuksoni asosida kechar ekan. Demak, aqli zaif bolalar markaziy asab tizimining turli tomonlari, ruxiy jarayonlar adinamik tarzda rivojlanadi. Bu borada L.S.Vigotskiyning “birlamchi” va “ikkilamchi” nuksonlar nazariyasi, “erishilgan” va “yakin vaktlarda rivojlanishi mumkin bulgan daraja” xakidagi ilmiy ishlari nixoyatda katta axamiyat kasb etadi. Birlamchi nuksonlar deganda bosh miyaning turli salbiy ta’sirotlar okibatida organik buzilishini tushunamiz. Bunday salbiy ta’sirotlarga turli jaroxatlar, urilishlar, kasalliklar kiradi. Bo’larning barchasi bosh miyani u yoki bu darajada zararlaydi. Yukoridagi birlamchi nuksonlar ta’siri ostida ikkilamchi nuksonlar yuzaga keladi. Bunday nuksonlarni ikkilamchi xosilalar xam deb yuritiladi. Ikkilamchi nuksonlarning mazmuni, asosan birlamchi nuksonlarning chukurligiga, darajasiga, yuz bergan vaktiga ko’p jixatdan boglik. Ikkilamchi nuksonlar bevosita aqli zaif bola shaxsidagi turli uzgarishlardir. “Erishilgan” (aktual) tarakkiyot zonasi deganda tekshirilayotgan vaktdagi bolaning tarakkiyot darajasi tushuniladi. “Yakin vaktlarda rivojlanishi mumkin bulgan zona” esa, ma’lum ta’lim- tarbiya, tarakkiyot boskichlaridan keyingi rivojlanish darajasini tushunamiz. L.S.Vigotskiyning ta’kidlashicha, ta’lim-tarbiya tarakkiyotdan oldinda boradi. Tarakkiyot, rivojlanish esa ta’ldim-tarbiyadan keyin boradi. SHu sababli ta’lim-tarbiyani bolaning “erishilgan”, tarakkiyot darajasiga asoslanib emas, balki bolaning yakin vaktlarda rivojlanishi mumkin bulgan darajaga” asoslanib tashkil kilish lozim. Ma’lumki, aqli zaif bola tafakkurining rivojlanmasligi asosida bosh miya pustlok ostki kismlar

faoliyatining buzilishi yotadi. Pedaloglar fikricha, aqli zaif bola tarakkiyoti davomida nazariy bilimlarni egallab boradi. Ammo bolaning aqliy koeffitsienti (IQ) uzgarmaydi degan fikrni yoklab chikkanlar. Ruxiyatning rivoji ogir darajadagi aqli zaiflarda xam davom etadi.

SHaxs ijtimoiy-tarixiy kategoriyadir. Uning ijtimoiy moxiyati va ijtimoiy vazifasi shaxsning tasnifnomasini belgilaydi. SHaxs-ijtimoiy fanlar: tarix, filosofiya, sotsiologiya, etika, estetika, psixologiya, pedagogikaning urganish manbaidir. SHaxs-ijtimoiy tarakkiyot vakili, ongli individ bulib, jamiyatda ma'lum urin egallaydi va ma'lum rol bajaradi.

Rol – bu shaxsning ijtimoiy funktsiyasidir. Masalan, ota-onaning vazifasi bolalarni tarbiyalashdir. Maktab direktorining roli ukituvchilarning ta'lim jarayonini tashkil etishidir. SHaxs pozitsiyasi uning tutgan urni – bu uning alokalar tizimidir. Fiziolog insonni "organizm" sifatida tekshiradi, sotsiolog va psixolog esa shaxs sifatida tekshiradi, urganadi. Demak, shaxsning moxiyatini, uning tashki kiyofasi emas, balki uning ijtimoiy sifatlari belgilaydi. SHaxs-ongli individdir. Individuallik – bu shaxsning "uziga xos" namoyon bulishidir. Individuallik deganda shaxsning uziga xos sifatlari xakida gap boradi. Individuallik deganda shaxsdagi yetakchilik kilayotgan xususiyatlar xakida gap yuritiladi. Individ - xar bir konkret insonning uziga xos xususiyatlari bilan birga tushuniladi. Ayrim, noilmiy psixologiyada biologik, biosotsial, sotsial shaxs okimlari mavjud. Biologizm goyasi ayniksa E.Freyd ishlarida ochib beriladi. Uning fikricha, barcha shaxsiy sifatlar biologik meros bulib xisoblanadi. Biosotsial okim tarafdorlari esa, shaxsni uzlaricha ikkiga bo'ladilar. Insonning ruxiy jarayonlari biologik moxiyatga ega bulib, shaxsning yunalganligi esa, ijtimoiy xolatlar bilan belgilanadi. Reaktsion psixologiyada ko'prok ijtimoiy goya keng tarkalgan. Bunga yakkol misol kilib, Dyurkgeym ishlarini kursatish mumkin. Sunggi yillarda AKSHda sokializatsiya nazariyasi rivojlantirilmokda. Bu nazariyaga kura, inson biologik "jonzot" bulib tugilib, xayotning turli sharoitlari ta'sirida shaxs bulib yetiladi. Asosiy e'tibor aloka, psixologik bir-birlarini tushunishga beriladi. Ijtimoiy-psixologik goyalardan yana biri "urganish" nazariyasidir. SHunga binoan, shaxsning xayoti uning

alokalari-urganish, bilimlar yigindisini uzlashtirishdan iboratdir (E.Torndayk). SHaxs nazariyasi A.F.Lazurskiy, V.N.Myasishev ishlarida uziga xos tarzda ochib berilgan. Ruxiy xususiyatlarga asoslanib shaxsning tipik tuzilishini aniklash mumkin.

SHaxsning dastlabki tarkibiy kismi, uning yunalganligidir.

SHaxsning keyingi tarkibiy kismiga esa, uning imkoniyatlari bilan kobiliyatlari tizimi kiradi. Masalan, Alisher Navoiyda shoirlik kobiliyatlari yetakchilik kilgan, ammo shu bilan birga unda musavvirlik, ta’lim-tarbiyaga oid, tarixga oid xam kobiliyatlar bulgan. Al-Xorazmiy, Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayxon Beruniy va boshka allomalarda uziga xos ma’lum kobiliyatlar ustun turgan. SHaxsning uchinchi tarkibiy kismiga xarakter, odob-axlok, e’tiborlilik, kurslik kabi xislatlar kiradi. SHaxsning turtinchi tarkibiy kismi yukoridagilarning ustiga kurilib, boshkarish tizimi yoki odatda “men” tushunchasi bilan belgilanadi. I.P.Pavlovning ta’kidlashicha, “Inson o’z-o’zini boshkaradigan, tugrilab boradigan, xatto takomillashtiradigan murakkab tizimdir”. Eng yukori o’z-o’zini boshkarish kishining yetilgan yoshiga tugri keladi. O’z-o’zini boshkarbitiruv malakaviy ishining uziga xos turlari mavjud. SHaxsiy sifatlarga maksadga yunalganlik, axlokiy tarbiyalanganlik, shaxsning ma’naviy boyligi, shaxs maksadining birligi, shaxsning faolligi, shaxsning uziga xosligi va boshka sifatlar kiradi. SHaxsning yunalganligi deganda insonning ma’lum bir faoliyatda faollik tizimidir. SHaxsning faollik sabablarini juda kadimdan boshlab kidirganlar. Masalan, birovlar roxatlanish uchun intilganlar, boshkalar esa vazifani bajarish uchun intilganlar, boshka birovlar biologik intilish, yana birovlar ijtimoiy raxbar bulish uchun xarakat kiladilar. Lotin xikmatli suzlarida ta’kidlanishicha, “Men insonman, shu sababli insonga xos bulgan narsalar men uchun xam begona emas”. Bizningcha, juda urinli ishlatilgan jumla bulsa kerak. Xar bir konkret shaxs xayot moxiyatini, uning kimmatini uzicha talkin etadi. Birovlar ilm-fan bilan, birovlar san’at bilan, yana birovlar xayotning boshka bir soxasidan lazzat oladilar. Kizikish – shaxsning ma’lum manbalarga nisbatan xayotda tutgan urniga karab nisbiy munosabatidir.

Kizikbitiruv malakaviy ishining turlariga: moddiy, ma’naviy va ijtimoiy kizikishlar kiradi. Kizikish darajalariga kura passiv va faol bulishi mumkin.

Bolalar kizikish xajmiga kura xam turlarga bulinadi. Yukorida kator shaxsga oid ma’lumotlar bayon etdik, ammo bu kabi xislatlar aqliy nuksonli bolalarda kanday kechishi xakida kam tuxtaldik. Aqli zaif bolalardagi shaxsiy sifatlar uzining kator xususiyatlari bilan normal bolalar xususiyatlaridan fark kiladi. Bu xususiyatlar ulardagi bosh miya nuksonlarining mazmuni bilan belgilanadi. SHuni aytish urinliki, bosh miyaning xar bir kasali mumkin kadar uziga xos shaxsiy sifatlar keltirib chikarar ekan. Masalan, shizofreniya, bosh miya zaxmi, turli darajadagi jaroxatlar, turli yukumli kasalliklar, entsefalitlar, nasliy kasalliklar va boshkalar uzlarining maxsus asoratlaridan tashkari, yana umumiy shaxsiy nuksonlar xam keltirib chikarar ekan. Bu xakda kisman 3 bulimda ma’lumotlar berilgan. SHunga karamay, ayrim fikrlarni aytib utish mumkin. SHunisi dikkatga sazovorki, aqli zaif bolalarda salbiy shaxsiy sifatlar normal bolalardan birmuncha oson shaqllanar ekan. Buning boisi, ulardagi irodaviy xislatlarning, bushligi, xoxishlarning yetishmasligidir. SHu sababli aqli zaif bolalar bilan ta’lim-tarbiya jarayonlarida, ularda ijobiy shaxsiy sifatlar shaqllantirish vaktlarida ushbu omillarni e’tiborda tutmok darkor. Dunyokarash nima? Uning aqli zaif bolalarda shaqllanishi kanday kechadi? Dunyokarash – tabiat, jamiyat, kishilik tafakkuriga bulgan munosabatlar tizimidir. Dunyokarashning uziga xos sifatlari mavjud.

Bo’larga: ilmiylik, izchillik va maksad birligi, mantikiy bogliklik, konkretlik, faoliyat va xulqning birligi, boglikligi kiradi. SHaxsning raxbarlik lavozimlarida 3 ta toifa kishilar kuzga tashlanar ekan. 1. Avtoritar tip. Bunday tipdagi raxbar buyrukbozlik usulidan foydalanib, boshkalar fikrini eshitgisi kelmaydi. 2. Demokratik tip. Bunday tipdagi raxbar asosan jamoa fikri orkali ish yuritadi, barchaning taqliflarini inobatga oladi. 3. Uz xoliga tashlab kuyilgan raxbarlik. Nomidan kurinib turibdiki, bunday raxbarlar ishni uz xolatiga tashlab kuyadilar. Bunday joylarda raxbarning bor-yukligi sezilmaydi. SHaxsni shaqllantiradigan omillardan biri mexnat, aloka va bilim egallash jarayonlaridir. Bola, kishilar orasidagi muomala, aloka vositalariga til, ishoralar, mimik xolatlar kiradi. Bolalar

orasidagi muomala turlariga: shaxslararo, shaxs va guruxlar orasida xamda gurux-guruxlar turi kiradi. Bolalar orasidagi muomala kiska va uzok muddatli bulishi mumkin. Biror ma’ruza yuzasidan ma’lum vaktdan bir necha soatgacha davom etadigan muomalani kiska muddatliga kiritamiz. Uzok muddatli esa, vakt jixatidan kiska muddatlidan uzok davom etadi. Tugallangan va tugallanmagan alokalar bulishi mumkin. Bola shaxsining shaqllanishida yetakchi omillardan yana biri o’z-o’ziga xakkoniy baxo berishdir. Maxsus tekshirishlarning kursatishicha, aqli zaif bolalarning uzlarini baxolashlari birmuncha yukori ekan. SHaxsning ruxiy tuzilishida iroda xam ma’lum uringa ega. Iroda asosan ongli, maksadga muvofik xarakatlarda namoyon bo’ladi. Iroda ma’lum konkret sharoitlarda, turli faoliyatlarda shaqllanib boradi. Ilm-fan yutuklariga asoslanib, yordamchi maktab xodimlari aqli zaif bolalarda ta’lim-tarbiya jarayonlarida shaxsiy sifatlar tarbiyalaydilar. Kator mualliflarning kursatishlaricha, aqli zaif bolalar tashabbus kursata olmaydilar. Uz xarakatlarini xam tartibga sola olmaydilar. L.S.Vigotskiy E.Segen fikrlariga kushilib, aqli zaif bolalarda intilishlarning zaifligini kursatadi. “Aqli zaif bolalardagi bevosita shaxsiy axlokiynukson, yetakchi, asosiy nuksondir”, - deb kursatadi L.S.Vigotskiy.

N.L.Kolominskiy tomonidan aqli zaif bolalarning shaxsiy sifatlarining shaqllanishi yordamchi maktablarda kanday kechishini kator tajriba ishlari bilan tekshiradi. Bunda, aqli zaif bolalarga sinf jamoasining ta’siri masalalari ochib beriladi.

SHunday kilib, yordamchi maktab ukuvchilarining shaxsiy sifatlarining shaqllanishi, normal bolalardagidek, bola tarakkiyotida, ontogenezda yuz berar ekan. Ammo, bu jarayonda oila, maktab va mexnat jamoasining urni aloxida axamiyatga ega.

II bob . Aqli zaif bolalarning faoliyati va ular bilan ishlash.

2.1. Aqli zaif bolalarning faoliyati xususiyatlari.

Yordamchi maktablarning asosiy vazifalaridan bir – ukuvchilarni ijtimoiy foydali mexnatga tayyorlashdan iborat. Ommaviy maktablar singari, yordamchi maktablar xam ukuvchilarda mexnatga nisbatan tugri munosabat shaqllantirish xamda ularda zarur kunikma va malakalar tarbiyalashga xizmat kiladi. Psixologiya fanining zaruriy nizomlaridan biri – ong va faoliyatning birligidir. Psixik jarayon va xolatlar faoliyatdan tashkarida yuz bermaydi.

Aqli zaif bolalarning nuksonli tarakkiyoti fakatgina psixik jarayonlar kechishining uziga xosligi bilangina chegaralanib kolmasdan, balki ular faoliyatlari xam normal bolalar faoliyatlaridan keskin fark kiladi. Aqli zaif bolalar faoliyatining uziga xosligi maksad va xarakatlarning munosabatida, faoliyat dinamikasida xamda motivlarida kuzga tashlanadi. Aqli zaif bolalar kiyin va murakkab vazifalarni bajarish vaktlarida barcha talab va ma’lumotlarni xisobga olmaydi. Natijada bajarilayotgan vazifa boshka, birmuncha yengilrok, osonrok vazifalar bilan almashadi. Aqli zaif bolalar normal bolalardan farkli ravishda faoliyat jarayonlarida uzgacha idrok kiladilar, eslab koladilar va fikrlaydilar. . SHu bilan birga boshka maksad va motivlarga amal kiladilar. Oligofren bolalarning faoliyatlari maxsus tuzilishga egaki, uni maxsus karash va taxlil etish kerak. Aqli zaif bolalar faoliyatida uning shaxsiy sifatlari kuzga tashlanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonlarida aqli zaif bolalarning shaxsini shaqllantirish uchun, uning faoliyat xususiyatlarini bilmok kerak. CHunki psixika faoliyatda kuzga tashlanibgina kolmasdan, balki faoliyat jarayonida shaqllanib xam boradi. SHuning uchun ta’lim-tarbiyada aqli zaif bolalar faoliyatini shunday tashkil kilish kerakki, ular psixikasining samarali rivojlanishiga imkon yaratsin

Aqli zaif bolalarning faoliyatlarida maksadga muvofiklikning buzilganligi, oldingi tajribalarni kullashdagi kiyinchiliklar, motivlarning notugriligi kabi nuksonlarni kurish mumkin. Ma’lumki, faoliyat deganda, inson shaxsi faolligining namoyon bulishi tushuniladi. Faoliyatda aqli zaif bola shaxsi namoyon bulishi bilan birga rivojlanib xam boradi. Demak, faoliyat bilan bola psixikasi orasida juda

murakkab uzaro aloka mavjud. Bir tomondan psixika turli faoliyat jarayonlarida takomillashib borsa, ikkinchi tomondan psixika faoliyatni boshkarib xam boradi. Sezgi va idrokda muskullar, fikrlash jarayonlarida ikkinchi signal tizimi boshkariladi. Faoliyat jarayonlarida aqli zaif bolalarning uz imkoniyatlariga tugri baxo berishlari juda katta axamiyatga ega. Agarda ma'lum bir shaxs uz imkoniyatlariga yukori baxo bersa, shaxs va jamoa orasida uziga xos kiyinchiliklar yuzaga keladi. Aqli zaif bolalar faoliyatlariga salbiy ta'sir etuvchi omillarga: sezgi va idrokning zaif differentsirlashganligi, tafakkurning yaxshi rivojlanmaganligi, motivlarning buzilganligi, o'z-o'zlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining notugriligi kiradi.

Yordamchi maktab ukuvchilarining barcha faoliyat turlarida kuyidagi kamchiliklar uchrab turar ekan.

- 1. Ma'lumki, xar kanday faoliyat ma'lum maksad asosida amalga oshiriladi. Maksadsiz faoliyatning bulishi bizningcha mumkin emas. Demak, aqli zaif bolalar faoliyatida maksadga karatilganlik keskin buzilgan bo'ladi.
- 2.Rivojlanish, ta'lim-tarbiya davomida ukuvchilarda bilimlar, kunikma va malakalar, tajribalar yigilib boriladi. Aqli zaif bolalar uzlarida bulgan tajribalarni yangi uzlashtirilayotgan, egallanayotgan bilimlarga tadbik eta olmaydi.
- 3. Aqli zaif bolalardagi motivlarning torligi, uz faoliyatlarini rejalashtira olmasliklari, faoliyatlarining natijalarini kura olmasliklari kuzga tashlanadi.
- 4. Aqli zaif bolalarda suz boyligi va lugat tarkibining kambagalligi okibatida ukituvchi va tarbiyachilarning ogzaki tushuntirishlarini tushunmaslik, ular dikkatining tarkokligi, birinchi va ikkinchi signal tizimlari orasidagi nomuvofiklik asosida kelib chikadigan faoliyat kamchiliklari uchraydi. Faoliyat jarayonlarida aqli zaif bolalarda turli ukuv va mexnat malakalari shaqllanib boradi.
- Aqli zaif bolalar bosh miyasining organik buzilishlari natijasida malakalar birmuncha kiyin shaqllanadi. Psixikaning rivojlanmaganligi uz navbatida turli malakalarning shaqllanishiga tuskinlik kiladi. Masalan: yozish malakalarining shaqllanishiga kuyidagi nuksonlar tuskinlik kiladi. Aqli zaif bolalar

panja, barmoklaridagi mayda muskullarning yaxshi rivojlanmaganligi, ayrim sezgi a’zolarining yetarli shaqllanmaganligi, fonematik eshitbitiruv malakaviy ishining me’yordan past ekanligi, tasnif-taxlil faoliyatining pastligi xamda umuman xarakat tizimining nuksonlari kiradi. Aqli zaif bolalarda fakatgina yozish malakalari zararlanib kolmasdan, boshka kator malakalar xam kiyin amalga oshiriladi. Faoliyat, faollik fakatgina insonlarga emas, turli xayvonlarga xam xosdir. Ammo, bu faoliyatlar orasida juda katta fark mavjud. Xayvonlar faoliyati bevosita tevarak-atrofdagi muxit bilan belgilanadi. Xayvonlar uzining faoliyati, faolligi tufayli atrof-muxitga buysinib, muvofiklashib yashaydi. Odamning faoliyati esa, kichik yoshligidanok butun insoniyat tajribasi bilan belgilana boshlaydi. Kishilar uz faoliyatlari orkali tevarak-atrofdagi muxitni uz manfaatlariga buysundiradi, uni uzgartirib, extiyojlariga moslashtiradi.

- Psixologiya fanining zaruriy nizomlaridan biri – ong va faoliyatning birligidir. Psixik jarayon va xolatlar faoliyatdan tashkarida yuz bermaydi.
- Aqli zaif bolalarning nuksonli tarakkiyoti fakatgina psixik jarayonlar kechishining uziga xosligi bilangina chegaralanib kolmasdan, balki ular faoliyatlari xam normal bolalar faoliyatlaridan keskin fark kiladi.
- Aqli zaif bolalar faoliyatining uziga xosligi maksad va xarakatlarning munosabatida, faoliyat dinamikasida xamda motivlarida kuzga tashlanadi.
- Aqli zaif bolalar kiyin va murakkab vazifalarni bajarish vaktlarida barcha talab va ma’lumotlarni xisobga olmaydi. Natijada bajarilayotgan vazifa boshka, birmuncha yengilrok, osonrok vazifalar bilan almashadi.
- Aqli zaif bolalar normal bolalardan farkli ravishda faoliyat jarayonlarida uzgacha idrok kiladilar, eslab koladilar va fikrlaydilar.
- Oligofren bolalarning faoliyatlari maxsus tuzilishga egaki, uni maxsus karash va taxlil etish kerak.

Aqli zaif bolalar faoliyatida uning shaxsiy sifatlari kuzga tashlanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonlarida aqli zaif bolalarning shaxsini shaqllantirish uchun, uning faoliyat xususiyatlarini bilmok kerak. CHunki psixika faoliyatda kuzga tashlanibgina kolmasdan, balki faoliyat jarayonida shaqllanib xam boradi.

SHuning uchun ta'lim-tarbiyada aqli zaif bolalar faoliyatini shunday tashkil kilish kerakki, ular psixikasining samarali rivojlanishiga imkon yaratsin. Aqli zaif bolalarning faoliyatlarida maksadga muvofiklikning buzilganligi, oldingi tajribalarni kullashdagi kiyinchiliklar, motivlarning notugriligi kabi nuksonlarni kurish mumkin.

Odam ma'lum bir faoliyatda bo'lar ekan, u xar doim ma'lum bir maksad asosida xarakat kiladi. Inson faoliyatining asosiy belgisi, uning xar doim biror maksadga karatilganligidir. Inson faoliyati xar doim boshka kishilar bilan amalga oshiriladigan munosabatlar tizimidan iborat bo'ladi. SHuning uchun odam faoliyati boshka kishilarning xam katnashishlarini talab etadi. Demak, odam faoliyatining natijalari fakat odamning uz takdirigina emas, balki tashki olamga va boshka kishilarning takdiriga xam ma'lum darajada ta'sir kiladi. Faoliyat jarayonida inson nutkni egallaydi. Inson shaxs bulib tarkib topguncha shaxsiy faoliyatning turli tomonlari bilan shugullanadi. Inson faoliyati asosan uch turga bulib urganiladi. Bo'lardan birinchisi uyin faoliyati, ikkinchisi ta'lim faoliyati va uchinchisi mexnat faoliyatidir

Faoliyat jarayonlarida aqli zaif bolalarning uz imkoniyatlariga tugri baxo berishlari juda katta axamiyatga ega. Agarda ma'lum bir shaxs uz imkoniyatlariga yukori baxo bersa, shaxs va jamoa orasida uziga xos kiyinchiliklar yuzaga keladi. Aqli zaif bolalar faoliyatlariga salbiy ta'sir etuvchi omillarga: sezgi va idrokning zaif differentsirlashganligi, tafakkurning yaxshi rivojlanmaganligi, motivlarning buzilganligi, o'z-o'zlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining notugriligi kiradi

Yordamchi maktab ukuvchilarining barcha faoliyat turlarida kuyidagi kamchiliklar uchrab turar ekan.

1. Ma'lumki, xar kanday faoliyat ma'lum maksad asosida amalga oshiriladi. Maksadsiz faoliyatning bulishi bizningcha mumkin emas. Demak, aqli zaif bolalar faoliyatida maksadga karatilganlik keskin buzilgan bo'ladi.

2.Rivojlanish, ta'lim-tarbiya davomida ukuvchilarda bilimlar, kunikma va malakalar, tajribalar yigilib boriladi. Aqli zaif bolalar uzlarida bulgan tajribalarni yangi uzlashtirilayotgan, egallanayotgan bilimlarga tadbik eta olmaydi.

3. Aqli zaif bolalardagi motivlarning torligi, uz faoliyatlarini rejalashtira olmasliklari, faoliyatlarining natijalarini kura olmasliklari kuzga tashlanadi.

4. Aqli zaif bolalarda suz boyligi va lugat tarkibining kambagalligi okibatida ukituvchi va tarbiyachilarning ogzaki tushuntirishlarini tushunmaslik, ular dikkatining tarkokligi, birinchi va ikkinchi signal tizimlari orasidagi nomuvofiklik asosida kelib chikadigan faoliyat kamchiliklari uchraydi.

Faoliyat jarayonlarida aqli zaif bolalarda turli ukuv va mexnat malakalari shaqllanib boradi. Malaka nima? Malaka mustaxkamlangan ongli xarakatlar tizimidir. Uning fiziologik asosini shartli reflektor boglanishlarning xosil bulishi va mustaxkamlanishi tashkil etadi. Aqli zaif bolalar bosh miyasining organik buzilishlari natijasida malakalar birmuncha kiyin shaqllanadi. Psixikaning rivojlanmaganligi uz navbatida turli malakalarning shaqllanishiga tuskinlik kiladi. Masalan: yozish malakalarining shaqllanishiga kuyidagi nuksonlar tuskinlik kiladi. Aqli zaif bolalar panja, barmoklaridagi mayda muskullarning yaxshi rivojlanmaganligi, ayrim sezgi a’zolarining yetarli shaqllanmaganligi, fonematik eshitbitiruv malakaviy ishining me’yordan past ekanligi, tasnif-taxlil faoliyatining pastligi xamda umuman xarakat tizimining nuksonlari kiradi.

Inson faoliyati asosan uch turga bulib urganiladi. Bo’lardan birinchisi uyin faoliyati, ikkinchisi ta’lim faoliyati va uchinchisi mexnat faoliyatidir. Aslida, maktabgacha yoshda bolalarda uyin yetakchi faoliyat turi xisoblanadi. Aqli zaif bolalar xayotida uyin bogcha yoshidagina emas, xatto maktab yoshida xam asosiy faoliyat turlaridan biri sanaladi. Uyin – bu bolalar tomonidan kattalar olamini uziga xos aks ettirishdir. SHu bilan birga atrof-muxitni bilish yuli xamdir. Aqli zaif bolalar psixikasining rivojlanmaganligi uz navbatida ular uyin faoliyatining xam yetarli rivojlanmasligiga olib keladi. Bogcha yoshidagi aql zaif bolalar uz tashabbuslari bilan uyinda katnashmaydilar, uyinchoklarning vazifalarini tushunib yetmaydilar

Aqli zaif bolalarning dikkatini asosan uyinchoklarning turli ranglari ko’prok kiziktiradi. Uyinchoklar bilan aqli zaif bolalar ko’prok ongsiz, maksadsiz xarakatlar kiladilar. SHuni aytib utish kerakki, maktabgacha yoshdagi aqli zaif

bolalarga mazmunli uyinlar tushunarsiz xisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar faoliyatida nutk juda kam rol uynaydi. Yordamchi maktab ta'limida aqli zaif bolalar kattalar yordamidagina uyin faoliyatiga urgatib boriladi Ular jamoa uyinlariga sekin-asta urgana boradilar. Aqli zaif bolalarning uyin faoliyatlariga faol kirishib ketishlari okibatidagina ular psixikasida bulgan nuksonlar sekin-asta korrektsiyalanib boradi. Aqli zaif bolalar uyin jarayoni orkali ukuv, mexnat faolitlariga tayyorlanib boriladi. Bolalarning asosiy faoliyati bulgan uyinda psixik jixatdan rivojlanishida jiddiy uzgarishlar yuz beradi. Bola-lar uyini shu kadar universal, ko'p kirrali xamda nixoyatda kudratli faoliyatdirki, bogcha yoshidagi bolalarni uyindan boshka yul bilan kamolga yetkazishni tasavvur etish kiyin.

-Ukish – bu bir tizim asosida bilim, malaka, odatlar, aqliy xarakatlar egallab borishdir. Ukishdan maksad, aqli zaif bolalarni keyingi mexnat faoliyatlariga yetarlicha tayyorlashdan iborat. SHu sababli yordamchi maktablardagi ta'lim-tarbiya xam tarbiyalovchi, xam rivojlantiruvchi va korrektsiyalovchi mazmun kasb etishi kerak. .

-Aqli zaif bolalarning mexnat faoliyatlarini muvaffakiyatli tashkil etish uchun, ular mexnat faoliyati xususiyatlarini bilishimiz lozim. Yordamchi maktab ukuvchilarining mexnat faoliyatlarining psixologik taxlili shuni kursatmokdaki, bu bolalar mexnat jarayonlarida bilish kobiliyatlarining, shaxsiy sifatlarining shaqllanib borishini yetarlicha tushunib yetmas ekanlar.

- Xar kanday faoliyatning asosida ma'lum bilimlar yotganini e'tiborga oladigan bulsak, aksariyat aqli zaif bolalarning faoliyatlari sodda, kambagal, konkret, maksadga mos bo'lmagan xolda kuzga tashlanadi. K.D.Ushinskiyning "Inson kuli mexnatsiz, boshi fikrsiz kolmasligi kerak, ayni shu vaktda bosh, yurak, axlok buziladi". CHunki aksariyat faoliyat jarayonlarida bolaning xulqi namoyon bo'ladi. Klassik pedagoglardan Yusuf Xos Xojib "Extiyot bul, ugling bekor utirmasin. Maksadsizdir butun umri, ishsiz utirganlarning" deb e'tirof etganda juda xaqlidir. Yordamchi maktab ukuvchilarini mumkin kadar mexnatsiz koldirmaslik kerak.

2.2. Aqli zaif bolalarning o'z-o'zlariga baxo berish xususiyatlari

SHaxs shaqllanishining asosiy omillaridan biri – aqli zaif bolalarning uz imkoniyatlariga tugri baxo berish xislatlarining shaqllangan bulishidir. Baxolashga kishilar, narsalar, xolatlar jalb etilishi mumkin. O'z-o'zini baxolashda kishining uz alokalarini, xarakatlarini, sifatlarini, kilgan ishlarini, yutuklarini baxolash tushuniladi. O'z-o'zini baxolashning shaqllanishi atrofdagilarning baxolashlari, uz faoliyat natijalarini kurishlari natijasida amalga oshib boradi. Ukuvchilarda o'z-o'zlarin baxolashlari turli topshiriklarni bajarish jarayonlarida tuplanib boradi. Ukuvchilarda o'z-o'zlarini baxolashning shaqllanishida bolalar ish faoliyatining natijalarini baxolab boruvchi ukituvchining roli juda katta. Aqli zaif bolalarda uzlarini anglashlari birmuncha pasayganligi sababli, ish natijalarini xam birmuncha notugri baxolaydilar. SHuning okibatida uz faoliyatlarini tugri taxlil kila olmaydilar. Bo'larning barchasi aqli zaif bolalarda o'z-o'zlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining uziga xos shaqllanishiga olib keladi.

-Sodda, lekin kimmatli metodika bulgan De-Greefe bilan debil darajadagi oligofren bolalarning o'z-o'zlariga baxo berishlari tekshirilgan. Bunda bolalarga uchta aylana kursatib, doskada shu aylanalardan pastga karab chizikcha chizish suralgan. Bolalarga birinchi aylana shartli tarzda ukituvchi, ikkinchi aylana bolaning urtogi, uchinchi aylana bolaning uzi deb tushuncha berilgan. Tekshirilayotgan bolalar yukoridagi "aylanalar"ning kaysi birini aqlli deb sanasalar usha aylanadan pastga karab uzunrok chizikcha chizishni, urtarok aqlli "aylanaga" urtacha uzunlikdagi chizikcha chizishi va nixoyat aqlsiz "aylanaga" kiska chizik chizishni suragan. Tabiiyki, aqli zaif bola eng uzun chizikchani uzining aylanasidan pastga karab chizgan. Bunday aqli zaif bolalarning uzlariga yukori baxo kuyishlarini

-L.S. Vigotskiy muallif nomi bilan atashni taqlif etgan. Muallif De-Greefening kuyidagi aqli zaif bolalar xakidagi xulosasi bilan kelishadi. Aqli zaif bolalardagi uz imkoniyatlariga yukori baxo berishining sababi, ulardagi umumiy aqliy tarakkiyotning buzilganligidir. L.S.Vigotskiy muallif fikrlarini tuldirib, aqli zaif bolalardagi uzlariga yukori baxo berishlari fakatgina aqliy yetishmovchilik

bulib kolmasdan, balki yana bu bolalar uchun baxo ularning xissiy kamchiliklarining yorkin kursatkichidir. Balki boshka yana biror mexanizm bordir deb ta'kidlaydi muallif. Balki, uzlariga yukori baxo berish xollari ularga atrofdagilarning kuyayotgan past baxolariga javoban kursatayotgan soxta kompensatsiya kilish xarakterologik maxsulidir. De-Greefening uziga xos kamchiligi shundaki, uning fikricha, aqli zaif bolalar uzlarini kamchiliksiz deb xisoblaydilar va shuning orkasida uz kamchiliklarini yukotishga intilmaydilar. L.S.Vigotskiy bevosita shu kamchilikni aqli zaif bolalarning sezishlari orkasida, bu bolalar shu kamchiliklarning urnini tuldirish maksadida, uzlariga yukori baxo beradilar, deb uktiradiTekshirishlarning kursatishicha, yordamchi maktab 2-sinf ukuvchilarining uz imkoniyatlariga baxo berishlari, shu sinf ommaviy maktab ukuvchilarining baxolaridan birmuncha ustun ekan. Bu fark 4-6-sinflarda birmuncha pasayib borar ekan. 8-sinfga kelib esa, yana aqli zaif bolalarning uz imkoniyatlariga baxo berishlari ortib borar ekan. Bu natijalar L.S.Vigotskiy nazariyasi buyicha tushuntirib berilishi mumkin. Boshlangich sinf bolalari affekt natijasida uzlariga yukori baxo bersalar, bu baxolar sekin-asta bolalar ulgaygan sari kamayib boradi. Yukori sinflardagi uzlariga yukori baxo berish esa, soxta kompensatsiya kilish natijasi bulsa ajab emas. Ayrim aqli zaif bolalarning baxolarga nisbatan turli xil munosabatlari, bu bolalarga baxolash jarayonining uzi, nazorat kilish xollari salbiy ta'sir etadi.

-Tekshirishlarning kursatishicha, yordamchi maktab 2-sinf ukuvchilarining uz imkoniyatlariga baxo berishlari, shu sinf ommaviy maktab ukuvchilarining baxolaridan birmuncha ustun ekan. Bu fark 4-6-sinflarda birmuncha pasayib borar ekan. 8-sinfga kelib esa, yana aqli zaif bolalarning uz imkoniyatlariga baxo berishlari ortib borar ekan. Bu natijalar L.S.Vigotskiy nazariyasi buyicha tushuntirib berilishi mumkin. Boshlangich sinf bolalari affekt natijasida uzlariga yukori baxo bersalar, bu baxolar sekin-asta bolalar ulgaygan sari kamayib boradi. Yukori sinflardagi uzlariga yukori baxo berish esa, soxta kompensatsiya kilish natijasi bulsa ajab emas. Ayrim aqli zaif bolalarning baxolarga nisbatan turli xil

munosabatlari, bu bolalarga baxolash jarayonining uzi, nazorat kilish xollari salbiy ta'sir etadi.

Agarda bola oilada ko'prok ijobiy baxolar olib yurgan bulsa, bu bolalar maktabga kelgach, biror salbiy baxo olishlari ularda kator notugri xulq xislatlarining shaqllanishiga olib keladi. Bu bolalar tez xafa bo'ladigan, yigloki, kaysar bulib koladilar. Agarda bunday salbiy xulq shaqllari uzokrok saqlansa, bo'lar shaxsning turgun sifatlariga aylanib koladi. Normal bolalarga oid bulgan bunday ma'lumotlar aqli zaif bolalarning kator xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Aqli zaif bola xali maktabga bormasdan, oilada uz imkoniyatlariga nisbatan yukori baxo olganlar. Ota-onalar bolalarining ozgina yutuklarini xam yukori baxolashib, maktashgan. Bolalarning bogcha, maktabga kelishlari bilan kator kungilsiz vokealar boshlangan. CHunki bolaning oilada olgan "yukori" baxolari endi uchramaydi. Bolalar uz imkoniyatlariga yarasha baxo oladilar.

Oligofren bolalarga xos bulgan uzlariga yukori baxo berish S.Ya.Rubinshteynning 1979 yildagi ishlarida xam kursatib utilgan. Uzlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining shaxsiy sifatlar bilan boglikligini psixologlardan Ye.A.Serebryakova 1956, B.V.Zeygarnik 1969, N.G.Kalita 1971, J.M.Glozman 1983 yillarda kursatib utishgan.

J.I.Namazbaevaning 1978 yildagi ishi xam yukori sinf aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berishni ochib berishga bagishlangan. Aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berish xususiyatlarini yanada chukurrok urganish maksadida defektologiya fakulьteti talabalari S.N.Kislova va J.A.Galyandinalar bilan birgalikda kuyidagi tajriba tekshirishini amalga oshirdik. Kilayotgan ishimizdan asosiy maksad, kichik, urta va yukori sinf ukuvchilarining uzlariga baxo berishlarini nisbiy tarzda normal bolalar bilan birga tekshirish edi. Bu bolalarning uzlariga baxo berishlarining usish dinamikasini kuzatish xam maksadlardan biri edi.SHu bilan birga uzlariga baxo berishda ugil va kiz bolalarning xususiyatlarini xam ochib berishni muljalladik. Maksadlar ichida kullayotgan uslubiyatning psixodiagnostik imkoniyatlarini xam ochib berish nazarda tutilgan edi. .

Ma’lum bulishicha, aqli zaif bolalar nazorat ostida ishlaganlarida xatoliklar soni ortar ekan. Ammo ish tezligi uzgarmas ekan. Lekin normal bolalarga nisbatan aqli zaif bolalarda baxolash jarayonidan manfaatdorlik xislari birmuncha kam bo’ladi. SHu sababli, aqli zaif bolalar ish natijalarini baxolash vaktlarida differentsirlashgan xolda yondashish talab etiladi. Aqliy nukson chukurlashgan sari, uzlariga baxo berish ortib borish xususiyatiga ega bulib borar ekan.

SHaxs yunalganligining bir tomoni uzlariga baxo berishdir. Agarda aqliy nuksonli bolalarga mos bo’lmagan xolda yukori baxo kuyilsa, uning uziga xos salbiy okibatlari bulishi mumkin. Me’yordan ortikcha uzlariga ishonish, tankidsizlik, yalkovlik, xudbinlik shular jumlasidandir. Aqli zaif bolalarga baxoning pasaytirib kuyilishi natijasida xam ba’zi salbiy xislatlar kelib chikar ekan. Buning okibatida uz kuchlariga ishonchsizlik, tashabbussizlik, uzi bilan uzi uralashib kolish xollari kuzga tashlanadi . Ayniksa, notugri baxo aqli zaif bolalar shaxsiga salbiy ta’sir etadi. Buning okibatida kuyinish, atrofdagilar muomalasidan konikmaslik xolatlari yuz beradi.

L.V.Zankovning 1963 va B.V.Zeygarnikning 1971 yillarda utkazgan tajriba ishlarining isbot etishicha, aqli zaif bolalarda uzlariga baxo berish sekin shaqllanar ekan. Oligofren bolalarga xos bulgan uzlariga yukori baxo berish S.Ya.Rubinshteynning 1979 yildagi ishlarida xam kursatib utilgan. Uzlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining shaxsiy sifatlar bilan boglikligini psixologlardan Ye.A.Serebryakova 1956, B.V.Zeygarnik 1969, N.G.Kalita 1971, J.M.Glozman 1983 yillarda kursatib utishgan.

Yosh ulgaygan sari uzlariga baxo berish normal bolalar singari aqli zaif bolalarda xam tugrilanib borar ekan. Barcha yoshlarda uzlariga baxo berish nisbatan aqli zaiflarda uz imokniyatlariga tugri kelmas ekan. Aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berishlari birmuncha kuyi saviyada ekan. Yosh ulgaygan sari normal bolalarga boshkalarning fikrlari shu masala buyicha ta’siri kamayib borar ekan. Bu kursatkich aqli zaif bolalarda atrofdagilarning ta’siri birmuncha uzok saqlanar ekan. SHu bilan birga metodika chukur darajadagi debil bolalarni urta daraja bolalardan ajratishga yordam berar ekan. Ma’lumotlarning kursatishicha, uz

imkoniyatlariga nisbatan tugri baxo berish aqli zaif kizlarda ertarok yuz berar ekan. Aqli zaif kiz bolalarning xayotga ugil bolalarga nisbatan tezrok moslashishlarini kurish mumkin. Ugil bolalarning nisbatan orkada kolishi ulardagi aqliy nuksonning nisbatan chukurligi okibatida bulsa kerak. Ommaviy maktab ukuvchilarida ushbu manzara teskari natijalar kursatgan. Kichik va ilk usmirlik yoshlarida uz imkoniyatlariga tugri baxo berish normal ugil bolalarda kizlardan ustunlikka ega

Yukori sinflarda esa normal kiz bolalarning uzlariga urtacha baxo berishlari ugil bolalardan ustunlik kilar ekan. 8 sinf oxirlarida jinsiy farklar kamayib borar ekan. Uz imkoniyatlariga yukori baxo berish normal, aqli zaif bolalarning barchasida kuzga tashlanadi. Bo'lar fakatgina usha yoshlarning psixologik xususiyatlarigina bulib kolmasdan, balki urta va yordamchi maktablarda xam uz faoliyatlariga tugri munosabat shaqllantirish ishlariga yetarli e'tibor berilmayotganligining bir kursatkichidir. Ukituvchi va tarbiyachilar uz imokniyatlariga tugri baxo bermaydigan bolalarga aloxida e'tibor berishlari kerak. Yordamchi maktab ukituvchilari bolalarning yukoridagi xususiyatlarini bilishlari ukuv ishlarini yaxshi yulga kuyishlariga imkon beradi. Ukituvchilar baxoning urgatuvchi va tarbiyalovchi ta'sirini unutmasligi darkor.Ukituvchi xar doim ob'ektiv baxo kuyishga intilishi kerak. Yordamchi maktablarda aqli zaif bolalarning baxoga nisbatan munosabatlarini bilgan xolda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonlari xar doim yaxshi natijalarga olib keladi.

Bolalarning jismoniy va ruxiy rivojlanishi bir xilda kechmaydi. Ba'zi bolalar ma'lum bir sabablarga ko'ra jismonan yoki ruxan rivojlanishda nuqsonlarga ega bo'ladilar. SHu nuqsonlarni o'rganish va bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish pedagogik korrektsiya fanining asosiy vazifasi xisoblanadi.

A.SHtroymayer ta'kidlashicha, aqli zaif bolalar uzlariga yukori baxo berishib, ba'zan normal bolalar bajarishga ikkilangan narsalarni bajarishga urinib kuradilar. L.V.Zankovning 1963 va B.V.Zeygarnikning 1971 yillarda utkazgan tajriba ishlarining isbot etishicha, aqli zaif bolalarda uzlariga baxo berish sekin shaqllanar ekan. Oligofren bolalarga xos bulgan uzlariga yukori baxo berish

S.Ya.Rubinshteynning 1979 yildagi ishlarida xam kursatib utilgan. Uzlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining shaxsiy sifatlar bilan boglikligini psixologlardan Ye.A.Serebryakova 1956, B.V.Zeygarnik 1969, N.G.Kalita 1971, J.M.Glozman 1983 yillarda kursatib utishgan.

J.I.Namazbaevaning 1978 yildagi ishi xam yukori sinf aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berishni ochib berishga bagishlangan. Aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berish xususiyatlarini yanada chukurrok urganish maksadida defektologiya fakulьteti talabalari S.N.Kislova va J.A.Galyandinalar bilan birgalikda kuyidagi tajriba tekshirishini amalga oshirdik. Kilayotgan ishimizdan asosiy maksad, kichik, urta va yukori sinf ukuvchilarining uzlariga baxo berishlarini nisbiy tarzda normal bolalar bilan birga tekshirish edi. Bu bolalarning uzlariga baxo berishlarining usish dinamikasini kuzatish xam maksadlardan biri edi.SHu bilan birga uzlariga baxo berishda ugil va kiz bolalarning xususiyatlarini xam ochib berishni muljalladik. Maksadlar ichida kullayotgan uslubiyatning psixodiagnostik imkoniyatlarini xam ochib berish nazarda tutilgan edi. Maxsus psixologiyada birinchi marta kilinayotganligi sababli bitiruv malakaviy ishining amaliy axamiyati yukoridir. Ish natijalaridan yordamchi maktablarning xodimlarigina foydalanib kolmasdan, urta maktab ukituvchi va tarbiyachilari xam foydalanishlari mumkin. Ilmiy kuzatishlarimizda Dembo (AKSH) va S.Ya.Rubinshteyn (Rossiya) uslubiyatidan foydalandik. Uning mazmuni kuyidagicha: soglik, aql, xarakter, baxt, guzallik kabi sifatlarning 9 ta darajasi berilgan. Bu darajalar zinapoya shaqlida joylashgan. Birinchi zinada berilgan sifatning darajasi eng yukori bulib, zinalardan kutarilgan sari, sifatlarning darajalari pasayib boradi. Masalan, 9 daraja eng past, yomon kursatkichdir. Tekshirilayotgan bolaga berilgan soglik, aql, xarakter, baxt va guzallikning kaysi darajasi uziga mos kelishini belgilash suralgan. Ishimizning nisbatan taxlili osonlashishi uchun xar bir sifatning darajalarini 3 guruxga buldik. Demak, uzlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining 3 ta mezoni ajratildi. Zinadagi birinchi uchta daraja uzlariga yukori baxo berish, navbatdagi 4 dan 6 gacha bulgan darajalar urta va sunggi 7 dan 9 gacha bulgan darajalar uzlariga baxo berbitiruv malakaviy ishining pasaygan darajasi deb olindi. Tekshirish manbaini turli

darajadagi nuksonlari bulgan yordamchi maktab ukuvchilari xamda ommaviy maktablarning parallel sinf ukuvchilari tashkil etdi. Tekshirish Toshkent shaxridagi 25, 66 yordamchi, 225, 74, 94 ommaviy maktablarda utkazildi. Yordamchi maktab va ommaviy maktablardan 80 tadan ukuvchi olindi. Bu ukuvchilarning 40 tasi ugil bola va 40 tasi kiz bolalardan iborat edi. Utkazilgan ilmiy kuzatuv yakunlarining taxlili kuyidagicha: 1-3 sinf ukuvchilarini 5 ta sifat buyicha tekshirganimizda shunday xulosaga keldikki, bu yoshda uzlariga baxo berishlari uz imkoniyatlariga mos kelmas ekan. Uz imkoniyatlarini yordamchi maktab ukuvchilari xam (74,4 %), ommaviy maktab ukuvchilari xam (73,4 %) nisbatan yukori baxolashar ekan. Uz imkoniyatlariga urtacha baxo berish natijalari kuyidagicha: 24,4 % aqli zaif bolalar, 25,8 % normal ukuvchilar. Yordamchi maktab boshlangich sinf ukuvchilarining 1,2 %, ommaviy maktab tengdoshlarining 0,6 % uz imkoniyatlariga past baxo berganlar. Bu rakamlarning kichik bulishiga karamasdan yordamchi maktab ukuvchilarining uz imkoniyatlariga past baxo berishlari normal tengdoshlaridan ikki marta ko'p ekan. Bizningcha, bu bolalarga normal bolalarning notugri munosabatlari natijasi bulsa kerak. Yordamchi maktab ukuvchilarining "baxt" kursatkichi buyicha bergan javoblari kizikarli manzara kasb etgan. Ko'pchiligining oilalari tulik emasligi, undagi psixologik iklimning soglom emasligiga karamasdan, uzlarini eng baxtli deb xisoblashgan. Aqliy normal bolalarning uz imkoniyatlariga nisbatan yukori baxo berganligiga karamasdan, barcha mezonlar buyicha nisbatan turgun xarakter kasb etgan. SHuni kayd kilib utish kerakki, bu yoshda normal bolalarning uzlariga baxo berishlari oligofrenlardan juda kam fark kiladi. 1 sinfda normal va aqli zaif bolalarning uzlariga yukori baxo berishlari bir xil bulib 70 %ni tashkil etgan. Uzlariga yukori baxo berish ayniksa 2 sinf aqli zaif ukuvchilariga tugri kelgan (81 %). Urta maktab ukuvchilarida 1-3 sinflar davomida katta siljishlar kuzga tashlanmaydi. Uslubiyat uziga xos diagnostik imkoniyatni xam kursatgan. Debillikning ogirrok turlarini uning yengil turlaridan ajratishga muvaffak bulingan. Aqli zaif bolalarni differentsiatsiya kilishda ayniksa, "soglik", "aql", "baxt" mezonlari yaxshi kursatkichlar bergan. 4-6-sinf yordamchi va ommaviy maktab ukuvchilari uzlariga

baxo berishda nisbatan uz imkoniyatlarini tugri anglashgan. Uzlariga yukori baxo berish aqli zaif bolalarning 41 %, normal bolalarning 31 %ni tashkil kilgan. Uz imkoniyatlariga urtacha baxo berish 52 % aqli zaif, 69 % normal bolalarni tashkil kilgan. Normal bolalarda uz imkoniyatlariga past baxo berish uchramagan xolda, aqli zaif bolalarning 7 % uzlariga past baxo berganlar. Urta sinflarda normal va aqli zaif bolalarning boshlangich sinflarda kuzga tashlangan uxshashlik birmuncha buzilgan. Ikkinchi yosh guruxida fark birmuncha sezilarlidir. Ta’kidlash urinliki, aqli zaif bolalar orasida uchragan “eng baxtli”, “eng baxtsiz”, “eng guzal” va “eng xunuk” singari karama-karshi darajadagi baxo berish xollari normal bolalar orasida uchramaydi. Normal bolalarning uzlariga baxo berishlari asosan, urta darajalarga tugri keladi. Usmirlik yoshida aqli zaif bolalar bilan olib borilgan korrektsion-tarbiyaviy ishlar uz natijalarini kursatgan. Ular javoblarida ob’ektivlik birmuncha kuzga tashlanadi. Yukori sinflarda normal va aqli zaif bolalar orasidagi fark ortadi. “Soglik” kursatkichi buyicha normal bolalarning 25,4 %, aqli zaif bolalarning 43,4 % uz imkoniyatlariga yukori baxo berganlar. Aytish kerakki, kichik va urta sinflarga karaganda, yukori sinflarda uzlariga baxo berish nisbatan real mazmun kasb etgan. Uzlariga urtacha baxo berganlar 53,4 % aqli zaif, 71,4 % normal bolalarni tashkil kilgan. Yukoridagilarga xulosa kilib, normal va aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berish xususiyatlari kuyidagilardan iborat ekan.

Yosh ulgaygan sari uzlariga baxo berish normal bolalar singari aqli zaif bolalarda xam tugrilanib borar ekan. Barcha yoshlarda uzlariga baxo berish nisbatan aqli zaiflarda uz imokniyatlariga tugri kelmas ekan. Aqli zaif bolalarning uzlariga baxo berishlari birmuncha kuyi saviyada ekan. Yosh ulgaygan sari normal bolalarga boshkalarning fikrlari shu masala buyicha ta’siri kamayib borar ekan. Bu kursatkich aqli zaif bolalarda atrofdagilarning ta’siri birmuncha uzok saqlanar ekan. SHu bilan birga metodika chukur darajadagi debil bolalarni urta daraja bolalardan ajratishga yordam berar ekan. Ma’lumotlarning kursatishicha, uz imkoniyatlariga nisbatan tugri baxo berish aqli zaif kizlarda ertarok yuz berar ekan. Aqli zaif kiz bolalarning xayotga ugil bolalarga nisbatan tezrok moslashishlarini kurish mumkin. Ugil bolalarning nisbatan orkada kolishi ulardagi aqliy nuksonning

nisbatan chukurligi okibatida bulsa kerak. Ommaviy maktab ukuvchilarida ushbu manzara teskari natijalar kursatgan. Kichik va ilk usmirlik yoshlarida uz imkoniyatlariga tugri baxo berish normal ugil bolalarda kizlardan ustunlikka ega. Yukori sinflarda esa normal kiz bolalarning uzlariga urtacha baxo berishlari ugil bolalardan ustunlik kilar ekan. 8 sinf oxirlarida jinsiy farklar kamayib borar ekan. Uz imkoniyatlariga yukori baxo berish normal, aqli zaif bolalarning barchasida kuzga tashlanadi. Bo’lar fakatgina usha yoshlarning psixologik xususiyatlarigina bulib kolmasdan, balki urta va yordamchi maktablarda xam uz faoliyatlariga tugri munosabat shaqllantirish ishlariga yetarli e’tibor berilmayotganligining bir kursatkichidir. Ukituvchi va tarbiyachilar uz imokniyatlariga tugri baxo bermaydigan bolalarga aloxida e’tibor berishlari kerak. Yordamchi maktab ukituvchilari bolalarning yukoridagi xususiyatlarini bilishlari ukuv ishlarini yaxshi yulga kuyishlariga imkon beradi. Ukituvchilar baxoning urgatuvchi va tarbiyalovchi ta’sirini unutmasligi darkor.Ukituvchi xar doim ob’ektiv baxo kuyishga intilishi kerak. Yordamchi maktablarda aqli zaif bolalarning baxoga nisbatan munosabatlarini bilgan xolda tashkil etilgan ta’lim-tarbiya jarayonlari xar doim yaxshi natijalarga olib keladi.

2.3. Xarakter aktsentuatsiyasini aniklash metodikasi.

Aqli zaif bolalarni ukitish va tarbiyalash nazariyasining yuzaga kelishida E. Segen (1812—1880) ning pedagogik va ilmiy faoliyati katta urin egalladi. Ayniksa, uning 1846 yilda yozilgan «Aqliy normal bo'lmagan bolalarning tarbiyasi, gigienasi va axlokiy davosi» asari oligofrenopedagogika fanida katta yutuk buldi. E. Segen tomonidan aqli zaif bolalar tarbiyasi nazariy asoslarining chukur ishlab chikilishi bu yunalishdagi ilmiy ishlarning yanada jonlanishiga sabab buldi. Maxsus pedagogikaning yuzaga kelguniga kadar, aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasi masalalari davolash pedagogikasining mavzu baxsi edi. Davolash pedagogikasining asosiy goyalari «ruxiy ortopediya» va «sensomotor madaniyat» tushunchalari asosida berilar edi.Bu yunalish tarafdorlari (B. Mennelь, A. Fuks, R. Vays, J. Filipp, Polь Bonkur, J. Demor, O. Dekroli, M. Montessori va boshkalar) shaxsning shaqllanishida irsiy omillarga ko'prok e'tibor berishgan bulsalarda, nuksonlilar ta'lim-tarbiyasida pedagogika bilan tibbiyotni bir-birlariga yakinlashtirishga katta xissa kushdilar

Korrektsiyalash deganda rivojlanishda, kamol topishda nuqsonga ega bo'lgan bolalarning jismoniy va ruxiy nuqsonlarini to'g'rilash, yumshatish, xayotga moslashtirish tushuniladi. Tuzatish ishlarida nuqsonli bolaning rivojlanish imkoniyatlariga asoslaniladi.

Maxsus pedagogikaning nazariy asoslari ishlab chiqishida 1918 yilda bo'lib o'tgan maorif va ijtimoiy ta'minot xodimlarining I Butun Rossiya s'ezdida, 1920-1921 yillarda bo'lib o'tgan bolalar orasidagi nuqsonlik va qarovsizlikka qarshi kurashga bag'ishlangan s'ezd materiallari katta ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, 1925 yilda A.N.Graborov tomonidan maxsus pedagogikaning nazariy asoslarini ishlab chiqilishi fanning rivojlanishiga turtki bo'ldi. Maxsus pedagogika nuqsoni bor bolalar ishtirok etadigan pedagogik jarayon bilan bog'likdir. Bu xolat bolaning yoshligidan anatomik, fiziologik, ruxiy ma'lumotlarining zarurligini taqozo etadi. Maxsus pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri bolalarning umumiy rivojlanishini faollashtirishdan, rivojlanbitiruv malakaviy ishining umumiy ta'lim darajasini oshirish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratishdan iboratdi

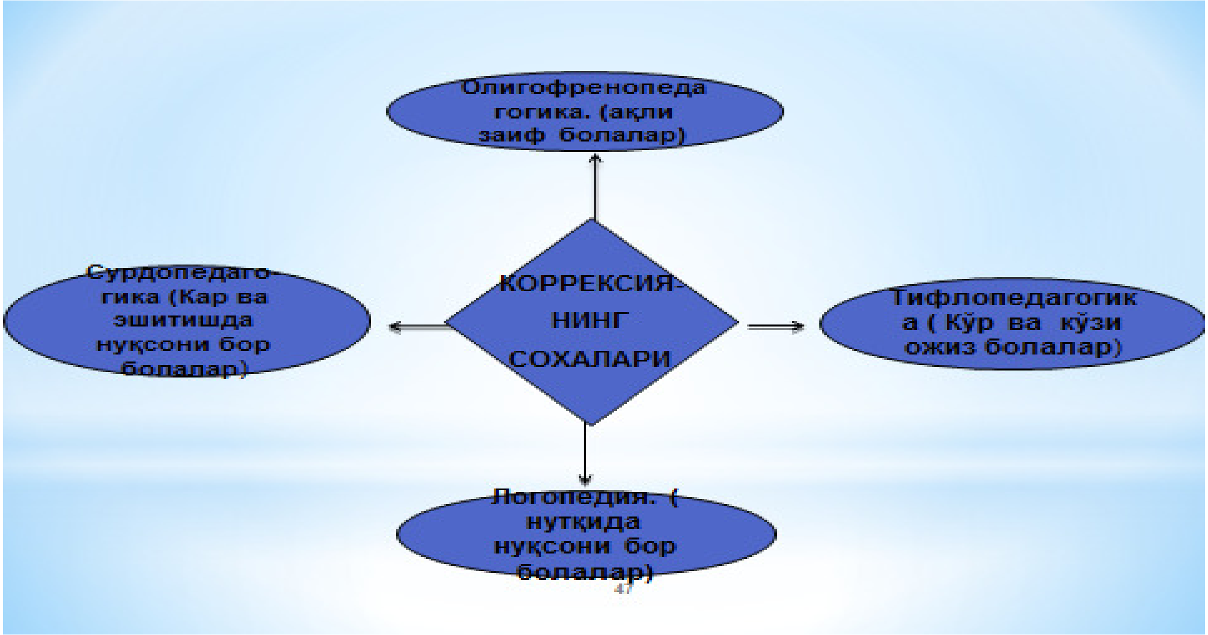

L.S.Vigotskiyuzining 1936 yildachikkan “Tarakkiyotdiagnostikasivakiyinbolalikningpedalogikklinikasi” nomliasaridakuyidagifikrlarnibildiradi. “Simptom birlamchi nuksondan kancha uzok tursa, shuncha oson tarbiyaga, davolashga beriladi”. Bu kullanmada nuksonlilikni erta diagnostika kilbitiruv malakaviy ishining axamiyatli ekanligini aloxida kursatib utadi. Muammo yuzasidan salmokli ilmiy ishlar M.S.Pevzner va V.I.Lubovskiy faoliyatlariga tugri keladi. Ular uzlarining uzok yillik kuzatishlari asosida 1963 yilda “Oligofren bolalarning tarakkiyot dinamikasi” deb nomlangan fundamental asarlarida aqli zaif bolalarning aqliy tarakkiyotidagi samarali davrlarni kursatib berganlar. Mualliflarning ta’kidlashlaricha, ta’limning dastlabki yillaridagi xar taraflama pedagogik ta’sirga karamay, aqli zaif bolalarning aqliy rivoji sekin amalga oshar ekan. Aqli zaif bola tarakkiyotida 3-4 sinflar asosiy rol uynar ekan. Bu yoshlarda ularning aqliy rivojida sezilarli siljishlar yuz berar ekan.

Oligofrenopedagogika aqli zaif bolalarni tarbiyalash va o’qitish xaqidagi fan bo’lib, defektologiyaning bir qismini tashkil etadi. Bosh miyaning organik buzilishi natijasida bilish faoliyati turg’un pasayishi kelib chiqadi. Natijada aqli zaiflik kelib chiqadi. Oligofrenopedagogika ham o’ziga xos rivojlanish, shaqllanish tarixiga ega. Aqli zaif bolalar ta’lim-tarbiyasi masalalari bilan shug’ullanish ishlari tarixi qariyib 200 yildan oshiqdir. Oligofrenopedagogika fanining dastlabki boshlang’ich davri aqli zaiflikni o’rganish, asosan 1926 yillarga

to’g’ri keladi. Oligofrenopedagogikaga L.S.Vыgotskiy asos solgan. U aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berishni nazariy va amaliy asoslab bergan. Aqli zaiflikni keltirib chiqaradigan sabab-oqibatlar xususiyatlari endogen, ekzogen xususiyatlariga ega. Bu kasallik sabab-oqibati natijasida bolaning bilish faoliyatlari keng ma’noda buzilib, aqliy rivojlanish tezligi, samaradorligi pasayadi.

Bu sabablar quyidagilar:

• Xomila davrida turli salbiy ta’sir etuvchi infektsiya, jaroxatlar.

• Tug’ilish vaqtidagi jaroxatlar, asfiktsiya (tug’ilish jarayonida qisilib qolish).

• CHaqaloqning ilk yoshida salbiy ta’sir etuvchi yuqumli kasallikka chalinishi, ovqatlanbitiruv malakaviy ishining buzilishi, tashqi ta’sir, ekologiya va boshqalar.

• Turli irsiy yo’l bilan avloddan avlodga o’tadigan gen, xromosoma kasalligi.

Oligofreniya bola tug’ilganidan keyin ham paydo bo’lishi mumkin. Masalan: miya va uning po’stlog’ining shamollashi(miningit), markaziy nerv sistemasining shikastlanishi. Nasl orqali ham o’tadi. F.Platter ruxiy kasalliklardan aqli zaiflikni ajratdi. J.Eskirol birinchi marta «Aqli zaiflik» anatomiyasini fanga kiritdi. Aqli zaif bolalarni o’kitish va tarbiyalash nazariyasini yuzaga kelishida E.Segenning (1812-1880) pedagogik faoliyati katta ahamiyatga ega. 1846 yilda yozgan «Aqliy normal bo’lmagan bolalarning tarbiyasi, gigienasi va axloqiy davosi» asari oligofrenopedagogika fanida katta yutuq bo’ldi.

Aqli zaif bolalarni o’rganish masalasi aloxida o’rganishni talab etadigan mavzulardan biridir. Aqli zaiflik deganda me’riy ruxiy rivojlanishdan chetlanib, xaqiqiy, real aqliy nuqsonlikka olib keluvchi xolat tushuniladi. Bunday bolalar yordamchi maktablarda ta’lim-tarbiya oladilar. Ta’lim jarayonida aqli zaif bolaning tafakkuri, nutqi, qiziqishlari va bilish qobiliyatlari rivojlanishi bilan birga axloqi ham rivojlanib boradi. Ularda jamoada o’zini tutish, mexnatga to’g’ri munosabatda bo’lish kabi fazilatlar vujudga keladi.

Yordamchi maktab ukituvchilari bolalarning yukoridagi xususiyatlarini bilishlari ukuv ishlarini yaxshi yulga kuyishlariga imkon beradi. Ukituvchilar baxoning urgatuvchi va tarbiyalovchi ta’sirini unutmasligi darkor.Ukituvchi xar

doim ob'ektiv baxo kuyishga intilishi kerak. Yordamchi maktablarda aqli zaif bolalarning baxoga nisbatan munosabatlarini bilgan xolda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonlari xar doim yaxshi natijalarga olib keladi. Xar kanday faoliyatning asosida ma'lum bilimlar yotganini e'tiborga oladigan bulsak, aksariyat aqli zaif bolalarning faoliyatlari sodda, kambagal, konkret, maksadga mos bo'lmagan xolda kuzga tashlanadi. K.D.Ushinskiyning "Inson kuli mexnatsiz, boshi fikrsiz kolmasligi kerak, ayni shu vaktda bosh, yurak, axlok buziladi". Bu ibora aqli zaif bolalarga tom ma'noda taalluklidir. Ibn Sino, "Xulq aql bilan boshkarilishi lozim" deganda extimol ma'lum faoliyatni xam nazarda tutgandir. CHunki aksariyat faoliyat jarayonlarida bolaning xulqi namoyon bo'ladi. Klassik pedagoglardan Yusuf Xos Xojib "Extiyot bul, ugling bekor utirmasin. Maksadsizdir butun umri, ishsiz utirganlarning" deb e'tirof etganda juda xaqlidir. Yordamchi maktab ukuvchilarini mumkin kadar mexnatsiz koldirmaslik kerak.

Tuzatish ishlarida nuqsonli bolaning rivojlanish imkoniyatlariga asoslaniladi . Maxsus pedagogikaning nazariy asoslari ishlab chiqishida 1918 yilda bo'lib o'tgan maorif va ijtimoiy ta'minot xodimlarining I Butun Rossiya s'ezdida, 1920-1921 yillarda bo'lib o'tgan bolalar orasidagi nuqsonlik va qarovsizlikka qarshi kurashga bag'ishlangan s'ezd materiallari katta ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, 1925 yilda A.N.Graborov tomonidan maxsus pedagogikaning nazariy asoslarini ishlab chiqilishi fanning rivojlanishiga turtki bo'ldi. Maxsus pedagogika nuqsoni bor bolalar ishtirok etadigan pedagogik jarayon bilan bog'likdir. Bu xolat bolaning yoshligidan anatomik, fiziologik, ruxiy ma'lumotlarining zarurligini taqozo etadi. Maxsus pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri bolalarning umumiy rivojlanishini faollashtirishdan, rivojlanbitiruv malakaviy ishining umumiy ta'lim darajasini oshirish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir.

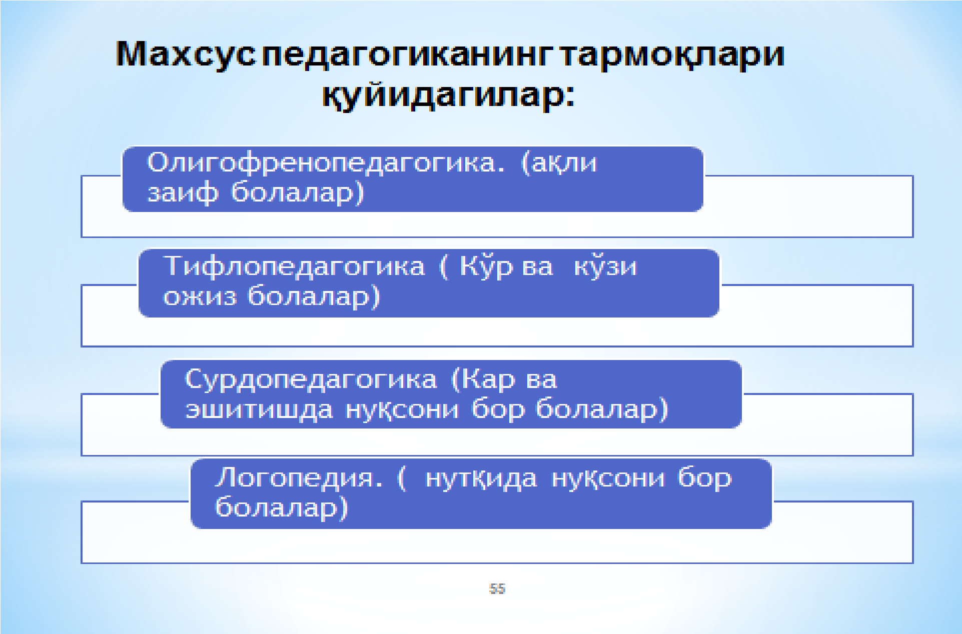

Oligofrenopedagogika aqli zaif bolalarni tarbiyalash va o'qitish xaqidagi fan bo'lib, defektologiyaning bir qismini tashkil etadi. Bosh miyaning organik buzilishi natijasida bilish faoliyati turg'un pasayishi kelib chiqadi. Natijada aqli zaiflik kelib chiqadi. Oligofrenopedagogika ham o'ziga xos rivojlanish, shaqllanish tarixiga ega. Aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasi masalalari bilan shug'ullanish ishlari tarixi qariyib 200 yildan oshiqdir. Oligofrenopedagogika fanining dastlabki boshlang'ich davri aqli zaiflikni o'rganish, asosan 1926 yillarga to'g'ri keladi. Oligofrenopedagogikaga L.S.Vыgotskiy asos solgan. U aqliy nuqsonga ega bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishni nazariy va amaliy asoslab bergan. Aqli zaiflikni keltirib chiqaradigan sabab-oqibatlar xususiyatlari endogen, ekzogen xususiyatlariga ega. Bu kasallik sabab-oqibati natijasida bolaning bilish faoliyatlari keng ma'noda buzilib, aqliy rivojlanish tezligi, samaradorligi pasayadi.

Aqli zaif bolalar bosh miyasi chuqur zararlanganligi tufayli barcha oliy asab faoliyatlari buzilgan bo'ladi. Bu buzilishlar bosh miyaning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarida namoyon bo'ladi. Aqli zaif bola faoliyatlarida tashabbuskorlik, mustaqillikka intilish kabi shaxsiy sfatalr bo'lmaydi, o'zlarining mustaqil ishlarini aqliy jixatdan tushuntirib bera olmaydilar. SHu bois ular doim yordamga muxtojdirlar. Bosh miya faoliyatining buzilishi sabablariga ko'ra aqliy zaiflik III ta darajag'a bo'linadi. Debil (Engil) Imbetsillik (O'rtacha) Idiot (Og'ir)

Debil bir muncha yengil daraja bo'lib, oligofreniyaning eng ko'p tarqalgan darajasidir. Bunday bolalar maxsus ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya oladilar. Imbetsillik debil darajadan bir muncha og'ir darajadir. Imbetsil bolalarning fikrlash jarayonlari juda past darajada bo'ladi.

Oligofreniyaning eng og'ir darajasi idiotlik bo'lib, ularda qo'pol rivojlanmaganlik ko'rinadi. Ular o'z shaxsini aniq bilmaydi. Ularning tafakkuri deyarli yo'q. Ularni nutqi tushunarsiz tovushlardan, ba'zan aloxida so'zlar yig'indisidan iborat bo'lishi mumkin. O'zlarining xursandchiligini harakat, qichqirish, mimika harakatlari bilan namoyon etsalar, xafagarchiliklarini esa qaysarlik, o'z tanalariga jaroxat yetkazish bilan ifodalaydilar. Faoliyatlari deyarli ko'zga tashlanmaydi. O'zlariga xizmat qilish malakasi shaqllanmagan. Idiotlarda turli tutqanoqlar kuzatilishi, modda almashinuvining buzilishini ko'rish mumkin. Bu kasalliklarni keltirib chiqaruvchi sabablar xilma-xildir. Onaning xomiladorlik vaqtida yuqumli kasallikka yo'liqishi, og'ir virusli gripp, tif, qizilcha, xomilaning shikastlanishi, alkogolizm va boshqalar. Yana tug'ilish vaqtida bolaning qisqich bilan tortib olinishi, vakum bilan tug'ilgan vaqti cho'zilib ketsa, bola boshini qo'l bilan siqilishi va xakozolar.

Oligofreniya bola tug'ilganidan keyin ham paydo bo'lishi mumkin. Masalan: miya va uning po'stlog'ining shamollashi (miningit), markaziy nerv sistemasining shikastlanishi. Nasl orqali ham o'tadi. F.Platter ruxiy kasalliklardan aqli zaiflikni ajratdi. J.Eskirol birinchi marta «Aqli zaiflik» anatomiyasini fanga kiritdi. Aqli zaif bolalarni o'kitish va tarbiyalash nazariyasini yuzaga kelishida E.Segenning (1812-1880) pedagogik faoliyati katta ahamiyatga ega. 1846 yilda yozgan «Aqliy normal bo'lmagan bolalarning tarbiyasi, gigienasi va axloqiy davosi» asari oligofrenopedagogika fanida katta yutuq bo'ldi. Aqli zaif bolalarni o'rganish masalasi aloxida o'rganishni talab etadigan mavzulardan biridir. Aqli zaiflik deganda me'riy ruxiy rivojlanishdan chetlanib, xaqiqiy, real aqliy nuqsonlikka olib keluvchi xolat tushuniladi. Bunday bolalar yordamchi maktablarda ta'lim-tarbiya oladilar. Ta'lim jarayonida aqli zaif bolaning tafakkuri, nutqi, qiziqishlari va bilish qobiliyatlari rivojlanishi bilan birga axloqi ham rivojlanib boradi. Ularda

jamoada o’zini tutish, mexnatga to’g’ri munosabatda bo’lish kabi fazilatlar vujudga keladi.

Bosh miya organik buzilishlari natijasida kelib chikuvchi aqliy nukson bilan birga ma’lum analizatorlarning jaroxatlanishi xam yuz berishi mumkin. Aqliy nukson kurish, eshitish, nutk va xarakat tizimidagi nuksonlar bilan birga keladi. Ba’zi xollarda aqliy nukson markaziy falajlar bilan kushilib xam kelishi mumkin. Buning sabablari turli-tuman, bulishi mumkin. Organizmda modda almashinuvining buzilishi, rezus faktor, genetik nuksonlar xam bunday turdagi oligofreniyaning kelib chikishiga sabab bulishi mumkin.

Aqliy nukson peshona kism kamchiliklari bilan birga kelganda bilish faoliyatining maksadga muvofikligi ko’pol buzilgan bo’ladi. Ayrimlarida passivlik, bushanglik, suzsiz buysunish kuzga tashlansa, boshkalarida uyatsizlik, kayfiyatning sababsiz ustunligi, tez-tez dikkatning tarkalib turish xollari uchrashi mumkin.

Bunday bolalar nutki tashki tomondan juda "boy, sermazmun bulib tuyulsa-da, aslida ularga uzlarining gaplarini tushunmaslik, birovlarning fikrlarini kaytarish, uzlariga tankidiy karamaslik xislatlari xosdir. Salbiy ta’sirlarning bola organizmiga ikki yoshidan keyingi ta’siridan kelib chikadigan oligofreniya dementsiya deb yuritiladi. Dementsiyani keltirib chikargan sabablar, uning kechish xususiyatlari, asoratlariga karab organik, epileptik va shi-zofrenik dementsiya turlarga ajratiladi.

Barcha yordamchi maktab ukuvchilarini amaliy maksadda ikki guruxga bulish mumkin.

Birinchi guruxga rivojlanish davrining ma’lum boskichlarda bosh miyasi zararlanib, nukson asosida rivojlanayotgan amaldagi sog bolalar kirsa, ikkinchi turuxga esa maktab ta’limi davrida xam kasalliklari davom etib boruvchi bolalar kiradi.

Ikkinchi guruxga esa xayotda, ta’lim-tarbiya jarayonida kasalliklari davom etuvchi aqliy nuksonlilar kiradi. Bunday kasalliklarga

- misol kilib asab sistemasining revmatizmi,

-bosh miyazaxmi,

-epilepsiya (tutkanok),

-shizofreniya,

-gidrotsefaliya va boshkalar kiradi.

Aqliy nuksonning chukurligiga karab oligofreniyani uch darajaga ajratiladi: debillik, imbetsillik va idiotlik. xar kaysi daraja xakida kiskacha tuxtalib utamiz.

Debillik- birmuncha yengil daraja bulib, oligofreniyaning eng ko’p tarkalgan darajalaridir. Yordamchi maktabga bolalarni saralash vaktlarida asosan shu bolalar bilan ish olib boriladi. Yordamchi maktab ukuvchilarining asosiy kismini xam debil bolalar tashkil kiladi. Bu bolalarni saralash vaktida xam ma’lum kiyinchiliklarga duch kelamiz. Buning asosiy sababi shuki, aqliy nukson u darajada chukur emas. Bu bolalar umumlashtira oladilar. Bogcha yoshi davrida primitiv, sodda mazmunli uyinlarni tashkil kila oladi. Maktab yoshi davrida esa ma’lum konkret xolatlarni baxolay oladi, amaliy masalalarni yechishda tugri ish tutadi. Nutki asosan saqlangan bulib, mexanik xotirasi nisbatan yaxshi natijalar beradi. Bo’larning barchasi yordamchi maktab dasturi xajmidagi materiallarni muvaffakiyatli uzlashtirishga yordam beradi. Debil bolalarda yetarli xarakatchanlik, ish kobiliyatlari saqlangan bo’ladi. Bu bolalarda nisbatan xissiyot-iroda sifatlari yaxshi saqlangani natijasida uzlarini nazorat kilish imkoniyatlari mavjud. Yordamchi maktabning maxsus sharoitlari tufayli debil bolalar 9 yil davomida ommaviy maktablar boshlangich sinf xajmidagi ukuv materiallarini egallab, ma’lum ishlab chikarish, kasb-xunar tayyorgarligini oladilar.kator ijobiy xislatlariga karamay, bu bolalarga xam ma’lum darajada aqliy rivojlanmaganlik xosdir. Bu bolalarning tafakkurlari kurgazma-obraz mazmunni kasb etadi. Tushunchalarning shaqllanishi juda kiyin amalga oshadi. Umumlashtirish, takkoslash jarayonlari juda zaifdir. Ukilgan muayyan mazmunni kiyinchilik bilan uzlashtiradilar. Fanlarni tugri idrok kila turib, ularning ichki boglanishlarini tushunmaydilar. Bunday xislatlar debil bolalar bilan mazmunli rasmlar, izchil vokealarni tasniflash eksperimentlari utkazilganda yakkol kurinadi. xisoblash malakalari xam kiyin shaqllanadi. Sonlar, suratli arifmetik belgilar moxiyatini

yetarli tushunib yetmaydilar. Ular sodda masalalarning shartlarinn dastlabki tushuntirishlarda bila olmaydilar. Uni yechishda oldingi ishlagan yullarni kullaydilar. Tugri yozish malakalarini kiyinchilik bilan egallaydilar.

Ularning nutki sodda, grammatik tomoni buzilgan, tili luchuk bulishi mumkin. Suzli tushuntirishlar konkret xolatlar bilan boglik bo'lmasa materialni juda kiyin idrok etadilar. Debil bolalarning yetarli aqliy tarakkiy etmaganligi ular shaxsining shaqllanmaganligi bilan birga kushilib keladi. Bu xislat fikr yuritish va karashlarning mustakil emasligida, bilimga intilishlarning yetishmasligida, tashabbuskorlikning bushligida, mexnat faoliyatlarida namoyon bo'ladi. xissiyot-iroda soxalari yetarli saqlangan xolda, ayrim kaygurish, xursand bulish vaktlarida yetarli, nuksonsiz tengdoshlaridek uzlarini tuta olmaydilar. Ayrim nozik differentsiyalashgan xarakatlar, yuzlardagi ifodalilik yetishmaydi. Ba'zan nevrologik belgilar, tana displaziyasi, endokrin buzilishlar uchraydi. Uz vaktidagi tugri ta'lim-tarbiya, mexnat malakalarni berish, aqliy nuksonni murakkablashtiruvchi asab-ruxiy taassurotlarni yuk kilish orkali debil bolalarni muvaffakiyatli ravishda xayotga moslashtirish mumkin. Bu bolalar tashabbus, mustakillik, bir ish turidan boshka ish turiga tez utish talab etilmay-digan ish jarayonlarida yetarli unum bilan mexnat kiladilar. Bu bolalardagi amaliy intilishlarning borligi, kelajakda jamiyatda uz urinlariga ega bulishlarini bilishlari asosida mexnat malakalarini egallashlariga yordam beradi.

Imbetsillik — debil darajadan birmuncha ogir darajadir. Aqliy nuksonning imbetsillik darajasida oligofreniyaning uziga xos xususiyatlari va namoyon bulishi birmuncha yakkol kurinadi. Birinchi navbatda, bu konkret xolatlarda umumlashtira olmaslik, xatto oddiy tushunchalarni xosil kila olmasligi bilan ajralib turadi. Imbetsil bolalarning mantikiy fikrlash jarayonlari juda past darajada bo'ladi. Ukigan materialning mazmunini ilgab ololmaydilar. Yordamchi savollar orkaligina kisman mazmunini tushunishlari mumkin. Kurish va eshitish analizatorlari kabul kilgan axborotlarni taxdil kila olmasligi natijasida xarflarni eslab kolishda kiynaladilar, uxshash tovushlarni bir-birlariga aralashtirib yuboradilar, Kitobdagi matnlarni mexanik ravishda ukib, uning adazmunini tushunmaydilar. Ungacha

sanash, un ichida xisob-kitob kilishlari mumkin. Lekin ularda murakkab son xakidagi tushunchalar yuk. Ularning suz boyligi kam bulib, nutki ifodasiz, jumlalari kiskadir.

Ularning xarakati deyarli differentsiyalashmagan. Sekin xarakat kilish, bushanglik yozuv va mexnat malakalarini egallashlariga xalakit beradi. Ular faoliyatlarida tashabbuskorlik, mustakillikka intilish kabi shaxsiy xislatlar bo'lmaydi. Uzlarining mustakil ishlarini aqliy jixatdan tushuntirib bera olmaydilar. Urgangan ish uslubi, malakalar uzgartiril-sa bu bolalar shoshib koladilar. SHu sababli ularni xayotga moslashtirishda sistemali nazoratga, raxbarlikka va yordamga muxtojlik sezadilar. Ayrim ma'lumotlarni uzlashtirish kobiliyatlarini kurish mum-kin. Ba'zan sodda jumlalarni tushuna oladilar, narsalarning sodda, umumiy belgilariga karab ularning farklarini bilishlari mumkin. Ularni ukish, yozish va tartibli sanash elementlariga urgatish mumkin. Uzlariga xizmat kursatbitiruv malakaviy ishining elementar malakalari bor. Elementar xissiyotlari nisbatan saqlangan bulib, xamdardlik, yordam berishga intilish, ragbatlantirish va tankidga tugri munosabatda bulish nisbatan saqlangan. Uz imkoniyatlariga tugri baxo berish, uzlarining ruxiy va jismoniy nuksonlari uchun kaygurish xam uchraydi.

Xarakat tizimlari ko'polligi bilan ajralib turadi. Murakkablashmagan oligofreniyaning yengil va urta darajasidagi imbetsillar jismoniy mexnatning oddiy turlarini egallashlari mumkin. Imbetsillikning ogir darajalarida ularni eng sodda ish turlariga xam urgatish mumkin emas. Imbetsillikda aqliy nukson turli xilda namoyon bo'ladi. Imbetsillikning yengil turlarini debillikning ogir turlaridan ajratish birmuncha kiyin diagnostik ishdir. Bunday xollarda yaxshisi yengil darajadagi imbetsillarni yordamchi maktablardagi diagnostik sinflarga yuborish maksadga muvofikdir. Imbetsil'darajadagi oligofrenlarda reflekslarning buzilishlari xam kuzga tashlanishi mumkin. Ba'zan tutkanoklar bulishi mumkin: Bosh miya tuzilishining displaziyasi mikrotsefal va gidrotsefal xolatlar uchraydi. Ularning tana tuzilishida jismoniy buzilishlar, tserebral endokrin buzilishlari kuzga tashlanadi.

Oligofreniyanint eng ogir darajasi idiotlik bulib, ular idroklarida ko'pol rivojlanmaganlik kurinadi. Atrof-muxitga bulgan munosabati mos emas. Uz shaxsini anik bilmaydi. Ularning tafakkuri deyarli yuk. Ular uzlariga karab gapirilgan gapdan kura mimika va yuz xarakatlarini nisbatan ilgab oladilar. Idiotlar nutki aqliy nukson chukurligiga boglik. Ular nutki ma'nosiz tovushlardan, ba'zan aloxida suzlar yigindisidan iborat bulishi mumkin. xissiyotlari xaddan tashkari sodda bulib, fiziologik xoxishlar bilan boglikdir, Xursandchiliklari, konikishlarining asosida uzlarining tukligi, turar joyining issikligi, patologik intilishlarini kondirish bulishi mumkin (jinsiy o'z-o'zini kondirish, barmoklarini surish, yeb bo'lmaydigan narsalarni chaynash). Xafagarchiliklari esa sovuk, ochlik, ogrikdan bulishi mumkin. Uzlarining xursandchiliklarini xarakat, kichkirish, mimika xarakatlari bilan namoyon etsalar, xafagarchiliklarini esa kaysarlik, uz tana organlarini jaroxatlash bilan kursatishlari mumkin

Idiotlarning nisbatan yengilrok turlarida ijtimoiy xis-larning saqlanganligini kurish mumkin. Bunday xis-latlar ularni bokadigan kishilarga birmuncha boglanib kolganliklarida, maktaganida ularning xursand bulishlarida kurish mumkin. Ularning umumiy kayfiyatlari gox befark, gox bushanglik va xursandchilik bilan ifodalanishi mumkin. xarakat tizimlarining xaddan tashkari kambagalligi natijasida xatto yurish va tik turish malakalari xam buzilgan bo'ladi. Fao-liyatlari deyarli kuzga tashlanmaydi. Uzlariga xizmat kilish malakalari shaqllanmagan. Xulqlari asosan ularning uz talablarini kondirish bilan boglik. Ba'zilari bir xildagi stereotip xarakatlar kiladilar. Ritmik ravishda tana xarakati, bir xildagi bosh, buginlar xarakatini kuzatish mumkin. Idiot darajadagi aqliy nuksonlilikda turli tutkanoklar kuzatilishi, ba'zan jismoniy rivojlanishida ko'pol nuksonlar uchraydi—"teri nuksonlari, ichki organ kachiliklari, endokrin va modda almashinuvining buzilishini kurish mumkin.Maxsus pedagogika nuqsonli bolalar ta'limi, tarbiyasi va ular taraqkqiyotidagi ruxiy, jismoniy nuqsonlarni korrektsiyalovchi fan sifatida yuzaga keldi.

SHMISHEK test – savolnomasi yordamida xarakter aktsentuatsiyasini aniqlash.

Test – savolnoma negizida K. Leongardning shaxs aktsentuatsiyasi kontseptsiyasi yotadi. SHunga asosan aktsentuatsiyalar – bu har bir insonga xos bo'lgan ba'zi bir individual xususiyatlarning «keskinlashgan, o'tkirlashgan» ko'rinishidir. K.Leongard xarakter va temperamentning o'tkirlashgan xususiyatlarini ajratadi.

Test 10 shkaladan iborat. Ular ro'yxat shaqlida 88 savoldan iborat va javoblarning «Ha» yoki «yo'q» ikki variantidan birini tanlab javob berishini nazarda tutadi.

Test o'tkazish uchun standart yo'riqnoma bilan test bukleti, shuningdek, standart javob varaqasi bo'lishi zarur. Javob varaqasiga raqam yoniga sinalayotgan javob variantiga mos tarzda «+» yoki «-» belgilari qo'yadi.

Kalit bilan savollar ro'yxati.

1. Sen odatda xotirjam, quvnoqmisan? (1).
2. Sen tez xafa bo'lib qolasanmi? (1).
3. Tezda yig'lab yuborishing osonmi? (6).
4. O'z ishingda xato bor-yo'qligini ko'pincha tekshirasanmi?. (4).
5. Sinfdoshlaring singari kuchlimisan? (-2)
6. Xursandchilikdan g'am-andug'ga yoki g'am-andug'dan xursandchilikka oson ko'cha olasanmi? (9).
7. O'yinlarda yetakchi bo'lishni yoktirasanmi? (8)
8. Hech bir sababsiz hammaga jahl qiladigan kunlaring bo'ladimi? (5)
9. Sen jiddiy odammisan? (6)
10. Har doim o'qituvchilar topshirig'ini vijdonan bajarishga intilasanmi? (7)
11. Yangi o'yinlar topa olasanmi? (1)
12. Kimnidir xafa qilgan bo'lsang, tezda unutasanmi? (-7)
13. O'zingni mehribon deb hisoblaysanmi? (6)
14. Pochta qutisiga xat tashlagach, xat pochta qirrasiga tiqilib qoldimikan, deb qo'ling bilan tekshirib ko'rasanmi? (4)
15. Maktabda, to'garakda, sport sektsiyasida eng oldinda bo'lishga intilasanmi? (8)
16. Kichkinaligingda momaqaldiroq va itlardan qo'rqarmiding? (2)

17. Seni o’rtoqlaring o’ta intiluvchan va tartibli deb hisoblashadimi? (4)
18. Sening kayfiyating uydagi va maktabdagi ishlarga bog’liq bo’ladimi? (9)
19. Ko’pchilik tanishlaring seni yaxshi ko’radi, deb aytish mumkinmi? (8)
20. Ko’nglingda notinchlik bo’lib turadimi? (5)
21. Odatda biroz g’amgin yurasanmi? (3)
22. Alam cheka turib, o’kirib yig’laysanmi? (10)
23.Uzoq vaqt bir joyda qolish sen uchun qiyinmi? (1)
24. Senga nohaqlik qilishganda o’z huhuhing uchun kurashasanmi? (7)
25. Qachonlardir mushuklarni rogatkadan mo’ljalga olganmisan (-6)
26. Parda yoki dasturxon qiyshiq turgan bo’lsa, achchig’ing chiqadimi? (4)
27. Bolaligingda bir o’zing uyda yolg’iz qolishdan qo’rqarmiding? (2)
28. Sababsiz xursand yoki g’amgin bo’lib turasanmi? (9)
29. Sinfingda eng yaxshi o’quvchining birimisan? (8)
30. Tez-tez vaktichog’lik, maynabozchilik qilib turasanmi? (-3)
31. Jahling tez chiqadimi? (5)
32. Ba’zida o’zingni baxtiyor his qilasanmi? (10)
33. Bolalarni xursand qila olasanmi? (1)
34. Biror kishi haqida o’ylayotgan fikringning hammasini yuziga ayta olasanmi? (7)
35. Qondan qo’rqasanmi? (6)
36. Maktab topshirilarini sidqidildan bajarasanmi? (-4)
37. Kimgadir nohaqlik qilingan bo’lsa, uning yonini olasanmi? (7)
38. Qorong’i bo’m-bo’sh xonaga kirish sen uchun yoqimsizmi? (2)
39. Tez va noaniq ishdan ko’ra, sekinlik bilan aniq bajariladigan ish senga ma’qulmi? (4)
40. Odamlar bilan tez tanisha olasanmi? (9)
41. Kechalarda sidqidildan so’zgaq? (5)
42. Uydan qochib ketgan paytlaring bo’lganmi? (5)
43. Bolalar yoki o’qituvchilar bilan bo’lgan janjaldan keyin maktabga bormaslik darajasigacha xafa bo’lganmisan? (3)

44. Hayot senga og'ir tuyuladimi? (3)

45. Muvaffaqiyatsizlikka uchraganingda o'z ustingdan kula olasanmi? (1)

46. Agar janjal sening aybingsiz chiqqan bo'lsa, yarashishga intilasanmi? (-7)

47. Hayvonlarni yaxshi ko'rasanmi? (6)

48. Uydan keta turib, biror narsa qolib ketmadimikan, deb tekshirgani qaytib kirasanmi? (4).

49. Senga yoki sening qarindoshlaringga biror narsa bo'lgandek tuyuladimi? (2)

50. Kayfiyating ob-havoga bog'liq bo'ladimi? (9).

51. Savolga javobni bilsang ham sinfda javob berishga qiynalasanmi? -(-8)

52. Agar biror kishidan jahling chiqsa, yoqalashib ketasanmi (5)

53. Bolalar orasida bo'lish senga yoqadimi? (-3)

54. Biror ishni bajara olmasang, umidsizlikka tushasanmi? (10)

55. Ishlarni, o'yinlarni tashkil qila olasanmi? (1)

56. Agar yo'lda qiyinchilikka duch kelgan bo'lsang ham, maqsad sari astoydil intilasanmi? (7)

57. Kino ko'rayotganingda yoki g'amgin kitob o'qiyotganingda yig'laganmisan? (6).

58. Biror tashvishdan uxlashing qiyin bo'ladimi? (4)

59. O'rtoqlaringga darsda pichirlab aytib turasanmi yoki ko'chirib olishga berasanmi? (-7)

60. Qorong'i ko'chadan yolg'iz yurishga qo'rqasanmi? (2)

61. Har bir narsa joy-joyida bo'lishini kuzatasanmi? (4)

62. Uyquga yaxshi kayfiyat bilan yotib, yomon kayfiyat bilan uyg'onish hollari bo'ladimi? (9)

63.Notanish bolalar davrasida (Yangi sinf, lagerda) o'zingni erkin tuta olasanmi? (8)

64. Boshing tez-tez og'rib turadimi? (5)

65. Tez-tez kulib turasanmi? (-3)

66. Agar sen biror kishini hurmat qilmasang, u bilan turganingda uni hurmat qilmasligingni sezdirmaysanmi? (8)

67. Bir kun ichida ko’plab har xil ishlarni qila olasanmi? (7)
68. Tabiatni sevasanmi? (7)
69. Uydan keta turib yoki uxlash uchun yota turib eshik qulflanganligini, chiroq o’chirilganligini tekshirasanmi? (2)
70. Senga tez-tez nohaqlik qilishadimi? (6)
71. O’zingni qanday odam deb hisoblaysan, qo’rqoqmisan? (2)
72. Bayram stoli oldida kayfiyating o’zgaradimi? (9)
73. Dramatik to’garakka qatnashasanmi, sahnaga chiqishni yaxshi ko’rasanmi? (8).
74. Senda besabab ma’yus kayfiyat bo’lib, bunda hech kim bilan gaplashging kelmaydigan holatlaring bo’ladimi? (5)
75. Kelajakni ma’yuslik bilan o’ylagan holatlaring bo’ladimi? (3)
76. Xursandchilikdan g’amginlikka bexosdan o’tib qolish hollari bo’ladimi? (10)
77. Mehmonlar kayfini chog’ qila olasanmi? (1)
78. Uzoq muddat xafa bo’lib yurasanmi? (7)
79.Agar sening do’stlaring bilan falokat yuz bergan bo’lsa, qattiq tashvishlanasanmi? (6)
80. Xato tufayli daftar varag’ini qayta ko’chirgan bo’larmiding? (4)
81. O’zingni ishonmaydiganlardan hisoblaysanmi? (7)
82. Tez-tez dahshatli tush ko’rasanmi? (2)
83. Derazadan sakrash yoki mashina tagiga o’zingni tashlash hissi bo’lganmi? (4)
84. Atrofdagilarning hammasi vaktichog’lik qilayotgan bo’lsa, sening vag’ting ham choq bo’ladimi? (9)
85. Agar senda ko’ngilsiz voqealar sodir bo’lsa, vaqtinchalik ularni unuta olasanmi, ular haqida doim o’ylamay yura olasanmi? (8)
86. Kutilmaganda o’zingni tutolmasdan qolasanmi va o’zingni odobsizlarcha tuta olasanmi? (4)
87. Odatda kamgap, jim yuradiganlardanmisan? (3)
88. Dramatik tomoshada, rolga shunday kirishib ketib, xatto sahnadagidan boshqacharoq odam ekanligingni unutib qo’yasanmi? (8).

Natijalarni baholash.

Har bir savolga javoblarni belgilab bo'lgandan so'ng, har bir shkalaga tegishli bo'lgan savollarning birlamchi ballari alohida-alohida hisoblab chiqiladi (savol oxirida ushbu savol nechanchi shkalaga tegishli ekanligi ko'rsatiladi. («-» belgisi qo'yilgan raqamlar sizning «yo'q» javobingizga to'g'ri kelsa, 1 ball bilan belgilanadi).

SHkala bo'yicha hosil bo'lgan birlamchi ballar, jadvalda ko'rsatilgan koeffitsientga ko'paytiriladi. Agar hisoblab chiqilganda, ballar 12 balldan oshsa, xarakter aktsentuatsiyasining namoyon bo'lishi ko'rinadi.

SHkala rakami	Aktsentuatsiya tiplari	Koeffitsient	Birlamchi ballar	Aktsentuatsiya ko'rsat-kichi birlamchi ballar-ning koffitsientiga ko'paytirilgani
1	Gipertim	3		
2	Xavotirlanuvchi	3		
3	Distim	3		
4	Rasmiy	2		
5	Qo'zg'aluvchan	3		
6	Emotiv	3		
7	Rigid	2		
8	Namoyishkor	2		
9	TSikloid	3		
10	Ekzalьtr	6		

Aktsentuallashgan xususiyatlarning o'zaro birgalikdagi kelishi K.Leongard nazariyasiga asoslangan holda maxsus analiz qilinadi. K.Leongardning aktsentuatsiya tiplari insonlarning tevarak-atrofdagilar bilan qanday muloqot

qilishlarini aniqlashga xizmat qiladi va o'zgacha (A.E.Lichkoning xarakter aktsentuatsiyasi tiplaridan farqli o'laroq) mustaqil xarakter tiplarini taqlif qiladi.

1. Gipertim tip.

Bu tipdagi insonlar juda muloqatchan, so'zamol, mimika, pantomimika va jestlarga juda boy bo'ladi. Ular oiladagi va ish joyidagi burchlariga ma'suliyatsizligi tufayli atrofdagilar bilan kelishmovchilikka boradilar. Ushbu tipdagi odamlar boshqalar bilan bo'ladigan kelishmovchiliklarni o'zlari keltirib chiqaradilar, ana shunda atrofdagilar tanbeh berishsa, xafa bo'ladilar. Ularning ijobiy tomonlari harakatchan, biror bir faoliyatga chanqoq, tashabbuskor. Salbiy xususiyatlari: yengiltabiat, yengil xulq- atvorga moyil, o'ta asabiy, o'z ma'suliyatlariga jiddiy munosabatda bo'lmaydilar.

Xavotirlanuvchan tip.

Bu tipdagi insonlar muloqotga kirishimsiz, bo'sh, o'ziga ishonmaydigan, ma'yus kayfiyatda yuruvchilardir. Juda kam holatda atrofdagilar bilan kelishmovchilikka boradilar va unda passiv ishtirok etadilar. Kelishmovchilik holatlarida o'zlariga tayanch va yordam qidiradilar, chunki ular shunga muhtoj bo'ladilar. Ko'pincha ularda do'stlik, o'z-o'zlariga tanqidiy ko'z bilan qarash kabi ijobiy xususiyatlari bilan ko'zga tashlanadilar. Lekin o'zini-o'zi himoya qila olmaganligi tufayli «itning keyingi oyog'i» bo'lib yuradi. Bunday odamlar hazil uchun manba bo'lib hisoblanadi.

Distim tip.

Bu tipdagi insonlar muloqotga tez kirishmaydigan, kamgap, pessimistik kayfiyatning ustunligi bilan xarakterlanadilar. Ular asosan uyda o'tirishni afzal ko'radilar, atrofdagilar bilan kamdan kam holatda kelishmovchilikka boradilar, chegaralangan hayot tarzida yashaydilar. Ular o'zlari bilan do'stlashganlarni juda qadrlaydilar va ularga bo'ysinishga tayyordirlar. Ijobiy xislatlari: jiddiy, pok, vijdonli, o'ta adolatli. Salbiy xislatlari: faol emas, fikrlash qobiliyati sust, kam harakat.

4.Rasmiy tip.

Kelishmovchiliklarga juda kam holatlarda kirishadi, faol qatnashmaydi. Atrofdagilarga formal talablar qo'yib, xizmatda o'zini byurokrat sifatida tutadi. SHu bilan birga sardorlikni boshqalarga osonlikcha topshiradi. Ba'zida o'ta saranjomlikni da'vo qilish bilan boshqalarning g'ashiga tegadi. Ijobiy xislatlari: pok vijdonli, saramjon, jiddiy, sinchkov, ishga umid bilan qarovchi. Salbiy xislatlari: serjahl, qog'ozboz, ezma, nasihatgo'y, o'ta rasmiyatchi.

5. Qo'zg'aluchan tip.

Bu tipdagi odamlar muloqotga kirishimsiz, ularda muloqotning verbal va noverbal turlari sust rivojlangan. Ko'pincha ular qovog'i soliq yuradilar, surbetlik, janjalkashlik xususiyatlariga moyildirlar, bunga o'zlari shunday muhit yaratadilar. Jamoadagi insonlar bilan chiqisha olmaydilar, oilada hukmronlar. Emotsional turg'un holatlarda ko'pincha vijdonli, saranjom, hayvonlarni va bolalarni sevuvchidirlar. SHuningdek, emotsional qo'zg'aluvchan holatlarda serjahl, jizzaki, o'z xulq-atvorini boshqara olmaydigan xususiyatlarga egadirlar.

6. Emotiv (o'ta hissiyotli) tip.

Bu tipdagi insonlar «yarim gapi»dan ularni tushunib oladigan, ular bilan yaxshi munosabatlar o'rnatadigan, tanlangan, tor doiradagi odamlar bilan muloqotda bo'lishni xush ko'ruvchilardir. Kelishmovchiliklarga kamdan-kam sababchi bo'ladilar va bunda passiv ishtirok etadilar. Ichlarida kek saqlaydilar. Ijobiy xususiyatlari – mehribon, hamdard, o'zgalarning muvaffaqiyatlariga sherik, o'z burchlariga o'ta sodiq. Salbiy tomonlari – o'ta hissiyotli, yig'loq.

7. Rigid (o'zgarmas) tip.

Ushbu tip xususiyatlariga xos odamlar muloqotga o'rtacha kirishimli, nasihatgo'y, ko'pincha kam gapiradilar. Kelishmovchiliklarda ular tashabbuskor bo'lib faol qatnashishga harakat qiladilar. Bu insonlar o'zlariga talabchan. Ayniqsa, ijtimoiy adolatni chuqur his etadigan, shu bilan birga ko'ngli nozik, arazchi, shubha bilan qarovchi, qasoskordirlar. Ba'zida o'zlariga juda ishonuvchan, haqiqatgo'y, rashkchi hamdirlar, qo'l ostidagi insonlarga va yaqinlarga o'ta talabchandir.

8. Namoyishkor tip.

Bu tipdagi insonlar boshqalar bilan osonlikcha muloqotga kirishib ketish, sardorlikka intilish, lavozim va maqtovlarga chanqoqlik xususiyatlari bilan tez kirishib keta olish xususiyatini namoyish qila oladi, shu bilan birga ikkiyuzlamachilikka moyil. Bu tipdagi insonlar o'ziga o'ta ishonuvchanliklari va o'zlarini katta tutishlari bilan kelishmovchiliklar keltirib chiqaradilar, lekin bunda faol himoya qila oladilar. Suhbatdosh uchun muloqotda yoqimli xususiyatlari: turli vaziyatlardan chiqib ketishlik, artistlik, boshqalarni o'ziga jalb qila olishlik. O'zidan itaruvchi sifatlari: egoistlik, laganbardorlik, maqtanchoklik, ishyoqmaslik.

9. Tsikloid tip.

Bu tipdagi insonlarning kayfiyatlari tez-tez o'zgarib turishi natijasida, atrofdagilarga bo'lgan munosabati ham o'zgaruvchandir. Ular shu paytda o'zlarini gipertimlarga o'xshab tutadilar. Ko'tarinki kayfiyatda bo'lganlarida muloqotga kirishuvchan, tushkunlik kayfiyatda muloqotga kirishmaydigan, indamas xususiyatlarga egadirlar. SHunday kayfiyatda distim tipdagilarga o'xshab ketadilar.

10. Ekzalьtr tiplar.

Bu tipdagi insonlar muloqotga o'ta kirishimli, sergap, ko'ngilchan. Ko'pincha bunday odamlar bahslashadilar, lekin baxsni ochikdan-ochik kelishmovchiliklarga olib bormaydilar. Kelishmovchilik vaziyatlarda ham passiv, ham aktiv bo'lishlari mumkin. SHu bilan birga ular do'stlari va yaqinlariga g'amxo'r, mehribon va ularga bog'lanib qolganlar.

Natijalar taxlili

Baltabaev Fazliddin Azizovichda xarakter aksentuattsiyasi mavjud.

1985-yilda Izboskan viloyatida tugulgan, talaba. Temperamenti Flegmatik tipida xarakter aktsentuatsiyasi SHMISHEV metodining natijalariga kura **Emotiv (o'ta hissiyotli) tip.** Kungilchang, uylab ish kiladi, ishonuvchan yemas. Tartibni uta darajada xush uradi. «yarim gapi»dan ularni tushunib oladigan, ular bilan yaxshi munosabatlar o'rnatadigan, tanlangan, tor doiradagi odamlar bilan muloqotda bo'lishni xush ko'ruvchilardir. Kelishmovchiliklarga kamdan-kam

sababchi bo'ladilar va bunda passiv ishtirok etadilar. Ichlarida kek saqlaydilar. Ijobiy xususiyatlari – mehribon, hamdard, o'zgalarning muvaffaqiyatlariga sherik, o'z burchlariga o'ta sodiq. Salbiy tomonlari – o'ta hissiyotli, yig'loq.

Solieva Gulnora Sobitjon kizida xarakter aksentuattsiyasi mavjud.

1999-yili Asaka shaxrida tavallud topgan. Maktab ukuvchisi. Temperamenti Sangvinik tipida xarakter aktsentuatsiyasi SHMISHEV metodining natijalariga kura **Rigid (o'zgarmas) tip.** U juda tartibli serxarakat, juda muloqatchan, so'zamol, mimika, pantomimika va jestlarga juda boy uylab ish kiladi irodasi mustaxkam. Aьlochi va aqlli. Mexribon va kungilchang. muloqotga o'rtacha kirishimli, nasihatgo'y, ko'pincha kam gapiradi. Kelishmovchiliklarda ular tashabbuskor bo'lib faol qatnashishga harakat qiladi. o'ziga talabchan. Ayniqsa, ijtimoiy adolatni chuqur his etadigan, shu bilan birga ko'ngli nozik, arazchi, shubha bilan qarovchi, qasoskordir. Ba'zida o'ziga juda ishonuvchan, haqiqatgo'y, rashkchi hamdirlar, qo'l ostidagi insonlarga va yaqinlarga o'ta talabchandir.

Saloxiddinov Abdumalik Mamayusupovichda xarakter aksentuattsiyasi mavjud.

1996-yilda Andijon tumanida tavallud topgan, kollej talabasi. Temperamenti Xolerik tipda. xarakter aktsentuatsiyasi SHMISHEV metodining natijalariga kura **Namoyishkor tip**. SHoshkalok va janjalkash ammo xarakatchan sabrsiz tip. boshqalar bilan osonlikcha muloqotga kirishib ketish, sardorlikka intilish, lavozim va maqtovlarga chanqoqlik xususiyatlari bilan tez kirishib keta olish xususiyatini namoyish qila oladi, shu bilan birga ikkiyuzlamachilikka moyil. o'ziga o'ta ishonuvchanliklari va o'zlarini katta tutishlari bilan kelishmovchiliklar keltirib chiqaradilar, lekin bunda faol himoya qila oladilar. Suhbatdosh uchun muloqotda yoqimli xususiyatlari: turli vaziyatlardan chiqib ketishlik, artistlik, boshqalarni o'ziga jalb qila olishlik. O'zidan itaruvchi sifatlari: egoistlik, laganbardorlik, maqtanchoklik, ishyoqmaslik.

Karimova Kunduzoy Xasanboy kizida xarakter aksentuattsiyasi mavjud.

2001-yilda Andijon shaxrida tavallud topgan. Maktab ukuvchisi. Temperamenti Flegmatik tipida xarakter aktsentuatsiyasi SHMISHEV metodining

natijalariga kura **Distim tip.** U muloqotga tez kirishmaydigan, kamgap, pessimistik kayfiyatning ustunligi bilan xarakterlanadi. U asosan uyda o'tirishni afzal ko'radi, atrofdagilar bilan kamdan kam holatda kelishmovchilikka boradi, chegaralangan hayot tarzida yashaydi. U o'zlari bilan do'stlashganlarni juda qadrlaydi va ularga bo'ysinishga tayyordir. Ijobiy xislatlari: jiddiy, pok, vijdonli, o'ta adolatli. Salbiy xislatlari: faol emas, fikrlash qobiliyati sust, kam harakat.

TAVSIYA.

Oligofren bolalar bilan olib boriladigan korrektsiyalash-tarbiyalash usullarini ilmiy asoslash uchun xar bir bolaning ruxiyatidagi nukson tuzilishini, chukurligini, yuz bergan vaktini bilish nixoyatda zarur.

1969 yilda Xalqaro psixiatrlar kengashida kuzga kuringan olima M.S.Pevzner uzining oligofrenlarga bagishlangan kliniko-pedagogik tasnifnomasi bilan katnashdi. Bu tasnifnoma kengash katnashchilarida yaxshi taassurot koldirdi. Unda oligofren bolalarning uziga xos xususiyatlari ochib berildi. M.S.Pevzner oligofreniyaning 5 turi xakida tuxtalib utdiAqli zaiflikka bosh miyadagi turli zararlanishlar sabab bo'ladi. Bo'larga bosh miyaning turli shamollash kasalliklari, entsefalitlar, meningoentsefalitlar, intoksikatsiyalar, endokrin bezlar kasalliklari, turli modda almashinuvining buzilishlari, tugilishda va undan keyin olingan jaroxatlar, ekologik muxitning buzilishi, turli kimyoviy dori-darmonlarning salbiy ta'siri va boshka sabablar kiradi. Bu kasalliklarning moxiyati, xamda namoyon bulish xususiyatlari psixiatriya va nevropatologiya fanlarida batafsil ochib beriladi. Yordamchi maktab ukuvchilarining psixologik tavsifnomasi shu maktabda ishlayotgan defektologlar uchun bolalar bilan ta'lim-tarbiya, kuzatish ishlarini tugri tashkil kilish uchun nixoyatda zarur.

Yordamchi maktablarda aqli zaiflik 2-3 yoshida, bolalarda nutk chikkach yuz bergan bolalar xam ta'lim oladilar. Bu nukson turli bosh miya jaroxatlari, yukumli kasalliklar, entsefalitlar natijasida yuz bergan bulishi xam mumkin. Bu bolalarda bilish faoliyatlari turgun pasaygan, ish kobiliyatlari unumsiz, xotiralari nisbatan past, dikkatlari tarkok, tez charchaydigan, ba'zan kuzgaluvchan, ba'zan befarklik xolatlari xam kuzatiladi. Aqli zaiflik bolalarda nutk shaqllanib bulgach, yuz berganlarni dementsiya deb xam yuritiladi. Bu bolalar bilan tinchlantiruvchi, saqlovchi pedagogik kun tartibi, ukuv va mexnat topshiriklari mumkin kadar individual tarzda berilishi talab etiladi. Bu bolalar amalda sog bulib, kasallik koldirgan asorat, nukson asosida rivojlanib boradi.

G.E.Suxarevaning e'tirof etishicha, 75 % daun kasali bor bolalar imbetsil darajada, 20 % esa idiot darajada, 5 % esa debil darajadagi oligofrenlarni tashkil

kilar ekan. Daun kasali fakatgina bolalarning aqliy kobiliyatini pasaytirib kolmasdan, balki shunga kushimcha ravishda yana jismoniy nuksonlarni xam keltirib chikarar ekan. Bo'larga ichki modda almashuv bezlarining yaxshi rivojlanmaganligini, tugma yurak nuksonlarini, kukrak kafasi tuzilishining buzilishlarini, umurtka pogonasining tugri emasligini, xarakat tizimining buzilishlari kiradi. Imbetsil va idiot darajadagi aqliy nuksonli bolalar ijtimoiy ta'minot muassasalarida tarbiyalanadilar va davolanadilar.Xulosa kilib aytganda, pedagogika faninig o'rganish soxasi (predmeti) tarbiya ta'lim ma'lumot bo'lib, u yosh avlodni, tarbiyalash, o'kitish, ma'lumotli kilbitiruv malakaviy ishining konuniyatlari, mazmuni, usullari, vositalarini o'rgatadi. SHuninigdek pedagogika fani o'kuvchilarning ijodiy kobiliyatlarini namoyon kilish, intelektual jixatdan rivojlantirbitiruv malakaviy ishining ma'naviy didaktik shart sharoitlarini yaratish va ta'minlashtirishni nazarda tutadi.

XULOSA

Istiklol yo’lidan dalil odimlayotgan mustakil respublikamizning oliy maksadi barkamol shaxsni shaqllantirishta karatilgan. Zero shaxs mamlakatdagi barcha iktisodiy siyosiy, madaniy -ma’naviy isloxotlarning xarakatlantiruvchi kuchidir.SHaxs jamiyatning butun iktisodiy siyosiy madaniy — ma’naviy muxiti ta’sirida shaqllanadi. Insonlar ma’naviy dunyosini o’rganish va amaliy faoliyatini taxlil kilish shundan dalolat beradiki, u tabiatdan bir ma’naviy goyaga extiyoj sezadi; SHu goya asosida uning butun ichki dunyosi, ma’naviy kiyofasi dunyokarashi umrining mazmuni, kelajak orzu umidlari shaqllanib boradi. Goya shaxsining ijtimoiy faoliyati va ma’naviy xayotining xamma soxalarida falsafiy, siyosiy, axlokiy, xukukiy, estetik karashlar, e’tikodini nazariy jixatdan yo’naltiruvchi kuch. Zero goya insonlarinng ezgu niyatlari, fikrlari orzu umidlari asosidagi amalga oshirilayotgan ishlari, maksadlari, istikbol rejalari mazmunini tashkil etadi. Milliy goya xar bir millat kishisining o’z millati, tili, tarixi, umumiy madaniyati va ruxiyati, mamlakatining siyosiy, ijtimoiy, iktisodiy, madaniy - ma’naviy rivojini ta’minlovchi kuch. SHunga asosan mamlakat Prezidenti I.A. Karimov; 6 aprel 2000 yilda Oksaroy karorgoyida mamlakat ziyolilari bilan uchrashuvda» ... Milliy goya davlatimizning, jamiyatimiz, xalqimizning yuksalishi yo’lida buyuk kelajak barpo etishdek ezgu maksadga erishish va jaxon jamiyatida o’zimizga birlashtiruvchi kuch koinot bo’lishi shart», deb bejiz ta’kidlamagan edi. (Karang; Milliy mafkura mamlakat kelajagining poydevori «Ma’rifat» gazetasi, 2000 yil, 8 aprel).

Mafkura muayyan tuzum davrida insonlarning millatlarning man’faatlarini nazarda tutuvchi va ximoya kiluvchi, siyosiy, xukukiy, axlokiy, falsafiy, ilmiy badiiy, go’zallikka doir fikrlar va karashlarning yigindisi.

Milliy mafkura xar bir millat xalqlarining o’zga millat xalqlariga tobe’ bo’lmay, erkin va ozod yashash, o’z tili tarixi madaniy urf odatlarini kadrlashi, o’z - o’zini anglashi, idora kilish, istikbolini belgilaydigan orzu umidlari, e’tikodi to’grisidagi bilimlar majmui.

Milliy istikbol mafkurasi xalqimizning tarixiy tarakkiyotidagi eng ezgu va kadimiy orzusi. Uning mazmunida vatan tuygusi ona tilimizga muxabbat, milliy kadriyatlarimizga, dinimizga xurmat, oilaviy an’analarimizni asrash asl zotiga e’tibor, ana tarix, shark falsafasiga e’tikod kabi ilmiy tushunchalar yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi T. O'zbekiston,2008 y
2. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy daturi" T.1997 y
3. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi"qonun T.1997 y.
4. I.A..Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" T. 2008 y
5. O'zbekiston Mustaqillikka erishish ostonasida.To'plam
6. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi va uni O'zbekiston sharoitida bartaraf etish.T.2008 y.
7..I.A.Karimov. Yangicha fikrlash va ishlash– davr talabi.T.5. O'zbekiston, 1997.
8 .I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». 1998 y.
9.I.A.Karimov. «Ma'naviyat yuksalish yo'lida». 1999 y.
10 I.A.Karimov. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida» 1992 y.
11.I.A.Karimov. «Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch», Toshkent, 2008, 171
12.И.А.Каримов. Гармонично развитое поколение основи прогресса Узбекистана. Т. 1998, 73-бет
13.А.К.Болотова, Прикладная психология: Учебник для вузов. М. Гардарики, 2006. – 382 с.
14. А.А.Крилова, «Психология». Под ред. -М., 1998
15. A.Xolbekov. – T.: DJQA "Rahbar" markazi; "YUNAKS-PRINT" MChJ, 2006. – 230 b.
16. А.А.Крилов, Психология. Учебник / Отв. ред. проф. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во: ПРОСПЭКТ (ТК Велби). 2004. – С. 241-243
17. Д. Маерс Сосиалная психология / Перев.с англ. – СПб.: Питер, 1999– 688 с.
Piter, 1999– 688 s.
18. D. Karnegi Muomala sirlari. Toshkent, «Navro'z», 1992.
19. E.G. G'oziev Umumiy psixologiya. Toshkent. 2010.
20. E.G. G'oziev Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
21. E. G'oziev Umumiy psixologiya. –T., 2003

22. E.G‘. G‘oziev Psixologiya. –T.: O‘qituvchi, 1994. -223 b.
23. E.G‘.G‘oziev, Tursunov L., Ikromov J. XXI asr va shaxs kamoloti. GG «Xalq ta’limi» jurnali, 1996, №5. 3-8-b.
24. E.G‘.G‘oziev. Taraqqiyot psixologiyasi. - T.: «Universitet», 1999. - 48 b.
25. I.I. Maxmudov Boshqaruv psixologiyasi: O’quv qo’llanma / Ma’sul muharrir:
26. R.S. Nemov «Psixologiya». Kn.1. - M., 2003
27. Ж. Годфруа Что такое психология: В 2-х т. Т.1. Пер. с франс. М., Мир, 1992.
28. М.И. Еникеев Обсҳая и сосиалная психология: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2005. – 624 с.
29. M.Voxidov. «Bolalar psixologiyasi». Toshkent. 1992 y.
30. O.E. Hayitov Psixologik iqtisod: O’quv qo’llanma / Professor V.M.Karimova tahriri ostida. – T.: TDIU, 2006. – 130 b.
31. P. Ergashev Muloqot psixologiyasi (ma’ruzalar matni). Toshkent, 2003
32. S.Qosimov, N.Mo‘minov- Rahbarlik qobiliyati va boshqaruv masalalari. Toshkent, 2001.
33. С.Ю.Головин. Словар практического психолога // Сост.– Минск: Харвест, М.: ООО “Издателство АСТ”, 2003. – С. 635-721.
34. T. Adizova Boshqaruv muloqoti psixologiyasi. Toshkent, 2000.
35. V.M.Karimova., F.A.Akramova. Psixologiya. Ma’ruzalar matni. T., 2000, 138-bet
36. В. Дружинина “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
37. Р.С. Немов «Психология». -Кн.1. - М., 1998
38. V.M.Karimova Auditoriyada bahs-munozarali darslarni tashkil etishning psixologik texnikasi.- T., 2000
39. Я.С. Гамилтон. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.
40. V.M.Karimova Psixologiya. O’quv qo’llanma. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, “O’AJBNT” markazi, 2002. – 205 b.
41. V.M.Karimova, Akramova F.A. Psixologiya. Ma’ruzalar matni. 1-qism. – T.: TDIU, 2005. – 208 b.

42. В. Квинн Прикладная психология. – СПб: Издателство “Питер”, 2000 – 560 с.

43. В.Н.Дружинина. Психология. Учебник для экономических вузов / Под обсҳ. ред.– СПб.: Питер, 2002. – С. 341-348.

44. В.А. Лабунской. Сосиалная психология личности в вопросах и ответах: Учеб. пособие / Под ред. проф.– М.: Гардарика, 1999. – 397 с.

45. V.M.Karimova Yangi turdagi ta’lim muassasalaridagi o’quvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatishning psixologik muammolari. Yangi turdagi o’rta maxsus o’quv yurtlarida ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirishning psixologik muammolari. – T., 1998.-10-13 betlar.

46. V.M.Karimova Ijtimoiy psixologiya asoslari. - T.: «O’qituvchi», 1994.

47. V. Karimova Psixologiya. O’quv qo’llanma. - T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002. – 205 bet.

48. Х.Хекхаузен Психология мотивасии достижения / Пер. с англ. – СПб: Реч, 2001. – 240 с.

Internet manbalari:

1. http: www.lib.psixology.msu.ru
2. http: www.lib.psixology.ru
3. http: www.Ziyonet.uz
4. http: www.google.uz
5. http: www.Pedagog.uz